

Увагі аб мове філёматаў.

I. Некалькі слоў аб беларусізмах у філёматаў у іх польскіх творах.

Два сумежныя народы: беларускі і польскі маюць шмат чаго супольнага і ў сваім паходжэньні і ў сваёй мінуўшчыне. Паміж імі існаваў сталы ўзаемаабмен культурнымі дасягненьнямі. Але ў часе нашага заняпаду, выкліканага дрэннымі эканамічнымі і палітычнымі ўмовамі, больш выяўляўся польскі ўплыў на нашу культуру, чымся, наадварот, наш уплыў на палякаў.

Дзякуючы гэтаму, і пазьней, ужо ў XIX-м сталецьці, нашыя выдатныя сілы вельмі часта перацягвае шляхоцкая Польшча на свой бок. Дзеці беларускае зямлі працуюць для чужога культуры, ці цалком, як Адам Міцкевіч, ці часткова, як Ян Чачот, Ян Баршчэўскі, Алесь Рыпінскі, Людвік Кандратовіч, Вінцэсь Каратынскі ды іншыя пісьменьнікі, якія карысталіся дзвюма мовамі.

Але ці можа чалавек у сваёй творчасьці нават у чужой мове не адбіць асаблівасьцяў матчынай гутаркі?

У 1925-м годзе ў Пазнані адбыўся зьезд польскіх гісторыкаў, які даў наагул шмат карысных вынікаў, ня толькі ў сэнсе новых фактаў, але і ў галіне мэтадалёгіі.

У чацьвертай сэкцыі гэтага зьезду быў заслухан даклад Габрыэля Корбута „O konieczności najrychlejszego zbadania języka i wystowienia Mickiewicza“.

У гэтым дакладзе ёсьць некалькі вельмі цікавых думак, з якімі нам карысна будзе пазнаёміцца.

„Каб добра зразумець песьняра“, кажа Корбут: „трэба перш за ўсё дакладна ведаць яго мову, галоўным чынам—яго штодзённую гутарку, якою ён карыстаецца ў сваім звычайным жыцьці, гаворачы з сям'ёю, з слугамі, таварышамі, прыяцелямі і знаёмымі. Ня ведаючы яго штодзённае мовы, часам не зразумееш і яго пясьнярскага стылю, а таксама і яго думак. А мова, якую ўжываў Міцкевіч ня толькі ў штодзённым жыцьці, але і ў паэзіі, гэта ня была мова ва ўсіх сваіх уласьцівасьцях карэнна-польская, але правінцыяльная.“

Таму, так-жа сама, як нельга зразумець псыхікі песьняра, не зразумеўшы перш псыхікі таго пляменьня, з якога паходзіць яго род (на што, на жаль, нашыя дасьледчыкі звычайна забываюцца),—цяжка бывае часам зразумець мову паэты, або можна зразумець яе памылкова, а, значыцца, няправільна ўцяміць і яго думку. Так бывае, калі хтось не пазнае загадзя дакладна мовы таго пляменьня, з якога паходзіць песьняр, або сярод якога ён жыве ці жыў даўней, бо гэтая мова, зразумела, павінна мець уплыў на яго родную—матчыну і бацькаву.

Міцкевіч ня быў карэнным палякам, але паходзіў з роду, які калісьці быў беларускім (мо', літоўска-беларускім). Гэта даводзіць ня толькі яго прозьвішча, але й рысы яго твару,—як гэта ў роўнай меры можна сказаць і аб прозьвішчах ды рысах іншых пісьменьнікаў, што паходзяць з Беларусі, напрыклад, Чачота, Ходзькі, Кандратовіча, Пяткевіча і г. д. Беларускае пахаджэньне Міцкевіча давядуць бяспрэчна (калі выпадае філёлёгу ўжываць гэты выраз)—і дакладнейшыя досьледы над псыхікаю і моваю песьняра. У даным выпадку я тут цікаўлюся толькі моваю Міцкевіча“.

Далей Корбут скардзіцца на тое, што камэнтатары Міцкевіча ня ведаюць добра беларускае мовы. Яны нават і не дамысьляюцца, нават і ня думаюць аб уплыве нашае мовы на мову Міцкевіча. Часта саўсім беспадстаўна яны лічаць пэўнае слова, выраз, зварот, фанэтычную або марфалёгічную асаблівасьць індывідуальнаю, асабістаю ўласцівасьцю песьняра або паэтычнаю вольнасьцю (*licentia poetica*),—а ў сапраўднасьці гэта проста беларусізм.

Возьмем, напрыклад, чароўны верш „*Polaly się lzy me...*“

У рукапісах песьняра ён мае наступны выгляд:

*Polaly się lzy me czyste, rześiste,
na me dzieciństwo sielskie, anielskie,
na moję młodość górna i durna,
na mój wiek mężki, wiek kłęski,
polaly się lzy me czyste, rześiste.*

У некаторых выданьнях, нават у выданьні такога, наагул кажуць, сумленнага дасьледчыка, як Пётра Хмялёўскі (Warszawa 1888 г.), аднаго з найлепшых жыцьцяпісцаў песьняра, замест *durna* пастаўлена *chmurna*. Паміж іншым, Хмялёўскі павінен быў-бы добра ведаць, што моладасьць песьняра саўсім ня была хмарная

Жылося небагата, але вясёла, праца чаргавалася з гулянкамі ў прыяцельскім гуртку і нават раман з Марыляю першапачаткова ня меў у сабе нічога трагічнага.

Але песьняр справядліва, слушна назваў гэты час „дурным“, бо было шмат чаго неразважнага, што й падрыхтавала пасьля ўжо сапраўдную бяду (*kłęskę*).

Тыя дасьледчыкі, якія не адважыліся замяніць *durna* на *chmurna*, таксама не зразумелі з поўнаю дакладнасьцю гэтага беларускага слова, а тлумачаць яго, як *zuchwały, ryszny*, гэта ўжо некалькі іншае адцэньне сэнсу. Для нас вялікае значэньне мае ўласны погляд песьняра на сваю моладасьць. Гэта дае ключ да псыхалёгіі яго творчасці ды цікава й наагул.

А няправільныя тлумачэньні пераходзяць з навуковых досьледаў у школьныя выданьні і робяць блытаніну ў навуковых ведах вучнёўскае моладзі.

Ня толькі паэзію, але й навуковую прозу Міцкевіча часам цяжка бывае зразумець, калі пакладацца выключна на веданьне польскае мовы.

У артыкуле „*O krytykach i recenzentach warszawskich*“ Міцкевіч ужывае словы *tusza*, неўласьцівае польскай мове. У слоўніках польскае мовы слова *tusza* мае саўсім недарэчнае тлумачэньне—*tużin*, што раўняецца й нашаму выразу „тузін“ і значыць тое самае, што расійскае „дюжина“.—У сапраўднасьці-ж“,—гаворыць Корбут: „туша пабеларуску і парасійску значыць вытрыбушанае тулава сьвіньні або наагул якое-небудзь жывёліны“...

У артыкуле аб творы Станіслава Трэмбэцкага „Zofijówka“ Міцкевіч піша: „mowa Trembeckiego potężna... bogata, rozmaita, powinnaby zawstydzić... nas, że tak ją na *czerkieską* przerabiamy“. Камэнтатары пакідаюць слова *czerkieski* без тлумачэньня. Гэты выраз ужывае, паміж іншым, і Ян Сьнядэцкі ў сваёй працы „O literaturze“, там мы знаходзім такі сказ: „biedny unysł ludzki w swoim postępie pokazuje się *czerkieski*, chromy, i jak na łożu Prokrusta obcięły“. У даным выпадку нам дапаможа слоўнік Ліндэ. Там ёсьць, поруч з іншымі, і наступнае тлумачэньне: „*ładajaki, byle zbyć, nie rzetelnie dobry*“, ёсьць і адпаведныя цытаты з пісьменьнікаў XVIII-га стагоддзя.

У „паэзіі філёматаў“, выдадзенай у 1922 годзе Янам Чубэкам, (Archiwum filomatów, część III, poezya filomatów. Wydał Jan Czubek. Kraków. 1922 г. Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności) том II, старонка 295, радок 81—мы знаходзім дзеяслоў „Wyczerkiesić“, але ў слоўнічку (дадатку да выданьня) Чубэк памылкова тлумачыць гэты выраз, як „po *czerkiesku* urządzić, gwałtem, samowolnie zmienić“.

Далей Габрыэль Корбут гаворыць аб цікавым слове *matecznik*, ужытым Міцкевічам у паэме „Pan Tadeusz“.

Ніводзін з камэнтатараў Міцкевіча не адзначыў, што гэтае беларускае слова ўвёў у польскую мову па першы раз ня хто іншы, як ён. Толькі прафэсар Растафіўскі ў сваёй працы „Las, bóg, puszcza, *matecznik*, jako natura i baśń w poezji Mickiewicza“ зьвярнуў на гэта ўвагу. Праўда й тое, што Міцкевіч у сваёй паэме даў падрабязнае апісаньне „матачніка“ (у чацьвертай песьні).

Першы раз ужыў ён гэтае слова яшчэ ў трэцяй песьні, радок 736. Але, зразумела, апроч тлумачэньня цікава ведаць і сапраўднае (у даным выпадку—бясспрэчна беларускае) паходжаньне слова.

З уваг Габрыэля Корбута бязумоўна вынікае неабходнасьць вывучэньня мовы ня толькі Адама Міцкевіча, але й наагул яго сучаснікаў. Трэба вывучаць іх літаратурную гутарку і іх штодзённую гаворку; апошняя адбівалася даволі яскрава, напрыклад, у іх лістох. Мы цяпер ужо маем даволі друкаваных матар’ялаў, каб выканаць гэтае заданьне. Што датычыцца да літаратурнае мовы, дык цікава будзе зьвярнуць асаблівую ўвагу на Яна Сьнядэцкага, які лічыўся добрым польскім стылістым і меў уплыў на Міцкевіча, а паміж іншым, ужываў такія выразы, як *czerkieski*. Корбут лічыць гэты выраз беларускім. Мне не даводзілася пачуць яго ў тых мясцох Беларусі, дзе я быў. Але можна сказаць напэўна, што гэта не сапраўднае польскае слова.

Асаблівую ўвагу трэба зьвярнуць на творчасць найбліжэйшага атачэньня маладога песьняра—на філёматкі архіў.

Цяпер выдадзена і паэзія і проза (нават пратаколы і лісты) гэтых, раней мала вядомых, маладых дзеячоў. Там ёсьць і беларускія творы. Але яны тонуць у цэлым моры даволі нязграбнае пальшчызны, якая мае пэўны працэнт чыста беларускіх слоў і зваротаў.

Некаторыя назіраньні ў гэтых адносінах мне і ўдалося зрабіць, праглядаючы філёматкія пяснярскія творы.

Студэнцкія гурткі, якія ў першай чвэрці XIX стагоддзя існавалі ў горадзе Вільні пад назвамі філёматаў, прамяністых і філярэтаў, яшчэ й цяпер ня вывучаны з належнаю паўнатаю. Некаторыя пытаньні адносна іх і цяпер яшчэ не разьвязаны.

Удзельнікі гэтых гурткоў добра ведалі нашу мову, але большая частка іх твораў напісана напольску.

Як-жа разьвязаць праблему аб іх нацыянальнай прыналежнасьці? Яны помняць аб тым, што іх бацькаўшчына завецца Беларуссю. У

вершы Яна Чачота (том I філэмацкае паэзіі ў выданні Яна Чубэка, стар. 24, радок 77), мы чытаем:

Slawa nauk po Bialej tak błaка się Rusi. Але часьцей сустракаем мы назву „Літва“ (Litwa), г. зн. тэрмін дзяржаўны, а не нацыянальны. Некаторыя філёматы ўжываюць назву Polak, бо і, сапраўды, культура, якую яны ўспрынялі, была ў цеснай сувязі з Польшчаю.

Прачытаўшы ўважна іх творы, мы атрымаем усё-ткі не саўсім поўнае ўяўленьне аб іх нацыянальнай самасьвядомасьці.

Нупрэі Петрашкевіч піша гістарычныя думы і аб Леху і аб Гедыміне, ідыліі (сялянкі) і з нашага і з чужога быту. Тамаш Зан нават польскага Твардоўскага прыўлашчаў свайму роднаму краю. Твардоўскага д’яблы забіраюць з сабою ў пекла з мястэчка Раманава, бо ён абяцаўся аддаць ім сваю душу ў Рыме, а Раманава—гэта Roma Nova—Новы Рым, пабудаваны рымскім эмігрантам Палямонам у нашай краіне.

Адам Міцкевіч нават сваёй пераробцы аднаго з Вольтэравых твораў (Pani Aniela. Naśladowanie z Woltera) надае некаторыя мясцовыя рысы—ўся справа адбываецца ў Наваградку.

У Яна Чачота мы знаходзім пераробку народнае песьні: „Przez me podwórze cieciera leciała“.

Гэта ўсё мы маем у першым томе філэмацкіх твораў, дзе былі сабраны вершы, якія можна было падрыхтоўваць да друку.

Другі том, выдадзены Чубэкам, самі філёматы саўсім ня думалі выдаваць. Гэта былі вершы інтымнага зьместу, часткова—паважнага, часткова—жартлівага, але ў кожным выпадку не разьлічаныя на чужых чытачоў.

Тут мясцовы элемент мацнейшы. Ян Чачот тут выступае з творамі, напісанымі пабеларуску, тут ёсьць і наагул водгукі нашае народнае творчасці—прыслоўяў, прыказак і г. п.

Мы ня будзем тут разглядаць падрабязна палітычную і нацыянальную ідэялёгію філёматаў. Магчыма, што яны былі й сапраўды Nazione Poloni, gente autem Alborutheni, што яны хацелі проста даўнейшых суадносінаў паміж Літваю і Польшчаю (якія склаліся на падставе акту Люблінскае вуніі), але ўсё-ткі яны самі не забыліся на сваё беларускае паходжэньне і цікавіліся гісторыяю свае бацькаўшчыны.

Беларуская мова ў творах, напрыклад, Яна Чачота даволі добрая, але не саўсім беззаганная. Полёнізмы сустракаюцца, ёсьць (як гэта ні дзіўна) нават і расізмы: „водка“ замест „гарэлка“, „нет“ замест „няма“ і г. п.

Але за тое ў польскіх творах у філёматаў ёсьць шмат беларусізмаў. Агульнае ўражаньне такое, што пісьменьнікі не саўсім добра валадалі польскаю моваю, хоць увесь час практыкаваліся ў пісаньні папольску. Хутка і плынна пісаць яшчэ ня значыць пісаць беззаганна.

Часам беларускае паходжэньне пісьменьнікаў выяўляецца ў слове, у звароце, у граматычнай форме, неўласьцівых польскай мове. Пры гэтым падобныя факты сустракаюцца саўсім ня толькі ў жартлівых зваротах, дзе падобныя макаранізмы маглі быць ужыты знарком дзеля камічнага ўражаньня. Мы бачым гэта і ў паважных творах і пры тым саўсім бяз імкненьня да мясцовае ахварбоўкі (couleur locale).

А гэта як раз найбольш паказальна.

Бо, сапраўды, калі мы, чытаючы старажытна-баўгарскі (стараславянскі) тэкст, заўважаем у ім чэхізмы (у так званых кіеўскіх фрагмэнтах), дык гаворым, што пісаў чэх. Чаму-ж, калі ў польскім тэксце мы знаходзім бясспрэчныя беларусізмы, мы ня мелі-б права зрабіць аналёгічныя вывады?

Ідэялёгічныя пытанні разглядаць трэба, бязумоўна, паасобку, але нацыянальныя рысы пісьменьніка, зразумела, адбываюцца на яго мове. На яе мы цяпер і павінны зьвярнуць увагу.

Пры гэтым такі твор, як *Грузане пірогікі Тамаша Зана* з дадаткам, напісаным Адамам Міцкевічам, трэба паставіць саўсім паасобку. Справа ў тым, што тут выводзіцца немец пірожнік Цьвібак, які доўгі час жыў у Менску.

Ён гаворыць мяшаным польска-беларускім жаргонам з значнаю прымешкаю нямецкага элементу. Зразумела, што і нямецкі і беларускі ўплыў на польскую мову Цьвібака падкрэслены наўмысна. Такім парадкам, гэты твор яшчэ нічога ня можа нам сказаць аб беларускасці самых аўтараў таксама, як, напрыклад, нямецкі акцэнт „Вральмана“ ў „Недоросле“ ня мае ніякае сувязі з германскім пахаджэньнем самога Фонвізіна (продкі гэтага расійскага пісьменьніка былі немцы).

Паасобку павінны разглядацца таксама і даслоўныя цытаты з беларускае народнае творчасці, напрыклад, з прыказак і г. п.

Але і апроч усяго гэтага ёсць шмат беларусізмаў у філэмацкіх творах. Ян Чубэк зрабіў спробу даць невялічкі слоўнічак няпольскіх выразаў, якія сустракаюцца ў філёматаў. Слоўнік гэты ахапляе толькі лексычныя асаблівасці і пры гэтым далёка ня ўсе. Некаторыя беларускія словы Чубэк адзначае толькі як няпольскія, не гаворачы нічога аб іх беларускім пахаджэньні:

У якасці беларусізмаў у яго прыведзены наступныя словы:

- bohózerca* II 167.110—(z blr. Boh, Bóg i zerié, patrzyć) wpatrzony w Boga, rozmodlony, zachwycony,
boryczki I 144.253—(z blr. borki) bójka,
buś II 121.143; 122.185—(z blr. pocalunek,
cięciera, cięciorka I 109.1, II 35.51—(z blr) cietrzew,
ciosek II 167.115—(z blr.) jednoimiennik, imiennik,
dziątel I 233.76—(z blr.) dzięciol (? Л. Ц.),
hlaczek II 92.24; II 150.105—(z blr.) naczynie na płynu, dzbanek,
karzan I 292.85... (wyraz białoruski) nietoperz,
kazan I 307.12—(z blr.) kocioł,
komie I 302.325—(z blr. galki z ciasta.
kostra II 37.21—(z blr.) październice,
kózelny I 297.225—(z blr.) płótno kózelne—cienkie, używane na bieliznę,
kraska II 132.32—(z blr.) ozdoba, kwiatek (i II 125.225 Л. Ц.),
kusać się II 251.161—(z blr.) gryźć się, martwić się,
łaszczyć się II 133.76—(blr.) łasić się,
nawda I 236.137—(z blr.) korzyść, zysk, pożytek.
oplauszyć II 183.235—wypoliczkować, wyciąć policzek (у сваёй увазе
Я. Чубэк робіць адноскі на Насовіча і на праф. Пігона,
pokucie II 158.7—(z blr.) pocestne miejsce w izbie pod obrazami,
porosza, poroszek II 242.259; II 279.64; II 290.182—(z blr.) śnieg, zawięja śnieżna.
posobić I 198.83—(z blr.) wspomagać,
pszyk II 290.195—(z blr.) spalenie prochu na panewce,
skomczyć I 269.603—(z blr.) ugnieść, ulepić.
skryhtczeń I 307.23—(z blr.) skrzypiec,
stomić II 355.111—(z blr.) zmęczyć, zmordować,
wereszczaka II 199.102—(z blr.) wiejska potrawa z świeżej wieprzowiny,
wijun II 30.78; II 72.72—(z blr.) piskorz,
wo! II 361.52—(z blr.) oto,
zazłować I 100.9—(z blr) rozgniewać się,
zyczyć II 181.203—(z blr.) krzyczeń, wrzeszczeć,

зык II 182.³¹⁷; II 235.⁷⁷—(z blr.) krzyk, wrzask.

Слова *działeł* не беларускае, а зьяўляецца перакручанаю формою польскага *dziesięć*. Слова „казан“ запазычана беларусамі ў татар таксама, як „наўда“—у ліцьвіноў. *Porosza* і *rosobieć* маглі філёматы ўзяць і з расійскае мовы, а *wereszczaka* з *w* цьвёрдым нагадвае ў большай меры ўкраінскую фанэтыку, чымся беларускую.

У слоўнічку Я. Чубэка некаторыя словы, бясспрэчна беларускія, ня маюць адзнакі blr,

rozkaraczyć II 129.⁸—*rozkraczyć, rozstawić,*

hladysza, hladyszka II 308.¹¹²; II 308.¹¹⁶—*naczipnie na mleko,*

kieszienia II 72.⁶³—*kieszien*, (слова, магчыма, запазычанае беларусамі ў палякаў, але тут яно з зьмененым канчаткам, што і зьяўляецца беларускаю асаблівасьцю).

Словы з зьмененаю фанэтыкаю Я. Чубэк звычайна не адзначаў, як беларускія. Дзеля таго словы:

gledzić I 258.⁴⁶²—*patrzyć, oglądać* (g, a не h! Л.Ц.),

kolosa I 262.⁵²⁶—*kolasa, wóz* (ko-,a не ka-!Л.Ц.),

korowajna dzieża I 299.³³⁸ (*koro-,a* не *kara-!*Л.Ц.) *dzieża*, w której się żmie, miesi korowaj, weselny płacek,—ня маюць адзнакі blr.

У тых выпадках, калі слова можна тлумачыць, як вынік беларускага або расійскага ўплыву, Я. Чубэк часта (хоць і не заўсёды) прымае пад увагу выключна гэты апошні:

kudry II 63.⁷⁸—(z ros.) *kędzioły,*

pojasek II 217.³⁰²—(z ros.) *pasek,*

miel II 107.¹⁸—(z ros.) *kreda,*

czarto-poloch I 302.³²²—(z ros.) *oset* (*carduus acanthoides*),

horodniczy II 30.⁶⁷; II 35.⁵⁴—(z ros.) *burmistrz*, хоць слова „гараднічы“ і было як раз у старой беларускай мове, адкуль, магчыма, яго запазычылі і расійцы).

Некалькі вельмі цікавых слоў ня маюць ніякіх уваг адносна свайго паходжэння, як, напрыклад:

birulka II 205.¹²; II 286.⁸⁷—*słomka, gra w słomki, dziecinna zabawka, baraszki,*

cierlica I 302.³¹¹—*przyrząd do otłukiwania włókien lnu z paździorów*

czurkiem II 226.⁷⁹—*ciurkiem* (цурком, л.ц.),

duhowaty II 102.³⁰—*krzywy, zakrzywiony* (jak duha),

druzgi II 338.³¹—*drzazgi,*

hojdy I 300.²⁵⁵—*huśtanie,*

hybliwa sroka I 302.³⁰²—*gibliwa, co się giba, chwieje,*

kabanka II 263.¹⁸²—*świnka,*

kaduk I 140.¹¹⁸—*djabel,*

nie Iza II 90.³¹—*nie można, nie wolno,*

nieochajny I 304.³⁵⁸—*plugawy, nieczysty, nieokrzesany, prostacki,*

pohań I 54.²⁶—*pothane, poganstwo; rusawy* II 178.¹²⁶—*nieco rusy, rusy* I 201.¹¹⁷; II 183.²⁵⁵—*jasnokasztanowaty; sporysz* II 262.¹⁵⁸—*szkodliwy pasorzyt w zbożu (polygonum aviculare).*

rozjawić, rozziawić II 44.¹³; II 70.³—*rozdziawić.*

sklut II 289.¹⁶⁷—*rodzaj topora.*

sustawa II 235.⁸¹—*staw, członek.*

zajca II 170.¹⁸⁶—*zajęca* і г. п.

А паміж іншым, трэба заўважыць, што частка гэтых слоў—усходня-славянскага паходжэння, а некаторыя, хоць запазычаны з іншых моў, але атрымалі ўжо правы грамадзянства ў усходніх славян.

Урэшце Я. Чубэк адзначаў, але не растлумачыў, вельмі цікавыя прыклады непатрэбнае палёнізацыі:

brzedzié II 234.⁵⁵—*bredzié*.

jaskrzawo I 25.¹⁰¹—*jaskrawo*.

Саўсім так-жа сама, як мазур, жадаючы правільна гаварыць напольску, скажа ня толькі *czarka*, *szary*, *żelazo* замест сваіх *сарка*, *сары*, *zelazo*, але і *szepa*, *szen*, *żajac* (*сена*, *сен*, *zajac*)—беларус скажа *brzedzié* і *jaskrzawo*. Ён баіцца свайго беларускага цьвёрдага *r* і дзеля таго ставіць *rz* нават і там, дзе ў самых палякоў ёсьць цьвёрдае *r*. У некаторых адносінах падобныя прыклады маюць нават большую вартасьць, чымся звычайныя беларусізмы. Гэтыя апошнія могуць зьявіцца і ў паляка, які доўга прыслухваўся да нашае мовы, а „беларусізмы на выварат“ могуць быць толькі ў беларуса і пры гэтым сьведчаць аб адсутнасьці жывога пачуцьця польскае мовы, аб недасканалым валаданьні ёю.

Калі мы знойдзем у царкоўна-славянскім помніку „мланин“ замест „мълънии“, дык гэта сьведчыць, што перапішчык, усходні славянін, сам вымаўляў: мо́лонья або нешта падобнае з так званым другім ці глухім поўнагалосьем. Поўнагалосьце ў царкоўнай кнізе дапусьціць ён ня мог і перарабіў сваё „мо́лонья“ паводле саўсім няправільна ўтвораной ім прапорцыі—молоть: млатъ = мо́лонья : X. Адгэтуль X = млания (як яму здавалася). Нешта падобнае маем мы і ў словах *brzedzié* і *jaskrzawo*.

Апроч усяго вышэй паказанага, Я. Чубэк саўсім не зьвярнуў увагі на некаторыя словы—і маёю мэтай зьяўляецца дапоўніць яго індэкс.

Поўнагалосьце мы бачым ў слове *czereda* II 199.¹⁰⁰; гэтак слова ёсьць і ў украінцаў.

Усходня-славянскія рэфлексы юсаў апроч адзначаных Я. Чубэкам *duhowaty*, *kózelný*, *kusać*, *rokucie*, *sustawa* ды інш., мы знаходзім у словах: *hałubczyk* II 115; II 120.¹²⁰; II 214.²¹⁸.

(*hołubiec*, як назву мясцовых скокаў, мы можам ня прымаць пад увагу).

rúka (*trzymać w ręce*) II 237.¹¹⁸.

(*rognąć* I 305.³⁰³, а таксама і ня ўжытае ў філёмацкай паэзіі слова *rognicznik*, зразумела, выразы ня чыста польскія, але яны сустракаюцца ў польскім пісьменстве, а *rognicznik* нават адзіная літаратурная форма).

lwiatek II 120.¹¹⁵ у Чубэка выпраўлена на *lwiatek*, што я не магу лічыць бяспрэчным.

Цікавыя вінавальныя склоны *siła* II 189.⁸¹ і *trocha* II 102.³² і II 213.²¹¹. даволі смела было-б тлумачыць так, як расійскае быліннае: „под старость надо душа спасти“ і г. п., бо магчыма падобнае вымаўленьне, звычайнае ў польскім дыялекце нашае краіны,—аб’ясняць і фанэтычна (бо і ў дзеясловах мы знаходзім тую-ж самую зьяву: *proszę* замест *proszę*).

Неўласьцівае польскай мове праясьняе глухога гук *h*, мы знаходзім у слове:

mlokosy II 353.⁷³.

У польскім *mlokos* з даўнейшага асноўна-славянскага **melkosъ* мы знаходзім незразумелае зьяменьне двух глухіх у суседніх складох, і далей—адно *s* з двух—у выніку спрашчэньня. Але калі-б і не зьямеў першы глухі гук *h*, дык ён праясьніўся-б у *e*, а не ў *o*—было-б **mlokosesy*, а не *mlokosy* і **mlokoses*, а не *mlokosos*. *Mloko* = замест *mlęko* = іншае пытаньне, якога мы тут закранаць ня будзем.

Донка (слова, уласьцівае беларусам і ўкраінцам), ужыта ў філёмацкіх творах у выразе „*Pastorowa donka*“. II 64.¹⁰¹. У слове *wspomnienie* I 14.¹³⁰ (за-мест *wspomnę*) *ь* чамусьці праясьніўся ў нейкі гук поўнага ўтварэньня

можна думаць,—у *e* памякчальнае (тут няма розьніцы паміж усходнім славянствам і палякамі). Але потым мы бачым пашырэнне ў *o* памякчальнае, што ўжо ў польскай мове не зьяўляецца ўласцівым для рэфлекса даўнейшага *ь*. Nadniemońskim. II 148.³⁰ (у жартлівым сказе) замест nadniemońskim—мае *o* на месцы даўнейшага *ь* і літоўскага *u* кароткага (Nėmūnas=Нёман).

Аканьне мы знаходзім у вышэй адзначаным halubczyk, а таксама і ў слове chagosz II 184.²⁷⁵.

Уласныя іменны і гэтую асаблівасцю, як, напрыклад, Alona I 196.¹⁰; I 196.¹⁷; I 197.¹⁵ мы ня будзем прымаць тут пад увагу, бо, даючы сцэнку з беларускага (або з якога-небудзь іншага) быту, кожны пісьменьнік імкнецца захаваць мясцовае вымаўленьне ўласных іменняў. Гэта надае твору мясцовую ахварбоўку. Адсутнасць так званага пахіленьня, або сьцісканьня галосных (даўней доўгіх) гукаў сустракаецца даволі часта, хоць большаю часткаю—дзеля рытмы. Але бывае і бяз гэтае прычыны, напрыклад, у слове chodź I 106.⁹. Łętowski (Błędy nasze) лічыць гэтую форму наагул чужою, неўласціваю для польскае мовы ў сэнсе przujdź. Заўважым аднак, што слова ródź (замест rójdź) мае пахіленьне, але чамусьці згубіла *j*.

Паколькі адсутнасць пахіленьня на пісьме лёгка можа зьявіцца чыста графічным шляхам, калі забудуцца на дыякрытычны значок, дык мы гэтае рысы ня будзем наагул прымаць пад увагу.

Нясьцягнутая форма членавога імя приметнага сустракаецца толькі адзін раз, але гэта ўжо выразнае парушэнне правіл польскае фанэтыкі—відавочны беларусізм:

miłosnyje II 251.¹⁶⁶. Мы бачым і цікавыя займеньнікі: ni sioje, ni toje I 314.¹¹⁰ (параўнай siaki-taki II 205.², II 213.²⁰², II 149.⁷⁰).

Наадварот,—замест нармальнага польскага czyimi мы знаходзім czyjmi I 54.¹¹⁹.

У галіне кансанантызму мы знаходзім перш за ўсё *r* цьвёрдае. Ня толькі ў адзначаных Я. Чубэкам выпадках: kudry I 63.⁷⁸, kudrawy II 249.¹¹⁶; II 338.²³, II 341.⁸⁷, і г. д., але і ў некаторых іншых словах мы заўважаем зацьвярдзеньне *r* мяккага. Апроч слова dranie I 50.¹⁸, дзе мы не знаходзім поўнага супаданьня з беларускаю фанэтыкаю, бо ў нас гавораць: дрэнь, мы маем, напрыклад, bury II 66.³¹ (у сэнсе нагонкі), zrucie II 51.⁶³ замест zrucieć (падобны выраз ёсьць у Віцебскім слоўніку М. Каспяровіча і ў дзеньніку Тодара Еўлашэўскага ў апісаньні яго прыгоды з „агністым чалавекам“, але лепш будзе тлумачыць гэта нармальнаю польскаю дысыміляцыяю, як żęnieć, srebro г. г. д.).

Элевае памякчэнне губнога гука мы знаходзім у слове ziemiankę I 41.¹⁷². Асаблівасць у рэфлексе асноўна-слав. *dj*—*ryže* (у сэнсе rude); а грыб-рыжык па-польску будзе з нармальным рэфлексам—з гукам dz—*rydz*. Ryže мы бачым у адным месцы I 12.⁸⁸. *H* замест *g* можа быць у выніку ўплыву збоку розных славянскіх моў. Таму словы: bohaty II 46.³⁶, bohotaży II 207.⁵³, zahasał II 49.⁹⁰ і г. п. не зьяўляюцца паказаньнем на запазычаньне абавязкова з нашае мовы.

Але *dzie-ż* замест нармальнага польскага *gdzież* II 72.⁶² ёсьць сапраўды беларусізм. Тут задня-нёбны гук саўсім зьнік. Нядобра зрабіў Я. Чубэк, што дадаў да пачатку слова—*g*. Гэтым ён схаваў цікавы факт. Ёсьць і *dzdie* II 175.²⁸ таксама самавольна выпраўленае Чубэкам на *gdzie*. Такое самае тлумачэнне, як для *jaskrawy* і *brzedzie* павінны мы дапусьціць і для слова *krwiożerca* I 316.³⁰ (імя прыметнае). Ведаючы, што часта там, дзе пабеларуску ёсьць *ч*, у полякаў мы знойдзем *ц* (пос—ноч, лес, лячў—лётаю),—малады пясняр-беларус падумаў, што *krwio-żerca* будзе гучэць не папольску, а пабеларуску,—і зьмяніў *cz*

на с). Іншага тлумачэння для польскага пісьменьніка, не мазура, мы ня можам знайсці.

Гэты выпадак, разам з *jaskrzawo* ды *brzedzić*, нагадвае нам такія зьявы, як вымаўленьне цяпер пры беларусізацыі некаторымі расійцамі слоў *палка* і *полка* з *ў* на месцы *л*,—памылкі *ў* выніку няправільнае аналёгіі.

Заўважым яшчэ некаторыя цікавыя беларусізмы *ў* галіне лексыкалёгіі.

chwość II 52.²⁶ (слова звычайнае *ў* усходніх славян).

dzieciuk II 313.⁸².

durny II 35.⁸².

durnowaty II 262.¹⁷².

kożuch II 214.²¹³.

łomie (замест *łamie*) I 302.³²⁵.

chystać się II 238.¹⁷⁷.

nie lza II 11.⁸⁰ (кампраміс паміж беларускім *нельга* і расійскім *нельзя*—адзначан і Чубэкам, толькі *ў* іншым месцы—II 39.³¹).

skok (у сэнсе „танец“) II 298.¹³³; II 315.¹¹⁴; II 280.⁹²; II 338.²¹.

oń II 213.¹⁹⁰; *uń* II 213.¹⁹²; II 286.⁹¹; II 287.¹²²; II 184.²⁷³; II 184.²⁷⁶.

stolowanie (замест *stalawanie* чыста беларускае формы=столь, а польскаму *sufit*) II 210.¹²⁹.

З галіны марфалёгіі варта зьвярнуць увагу на формы *carmi* I 52.⁸², хоць я і ня ведаю, ці ёсьць такая форма *ў* беларускіх дыялектах.

Далей цікаваю зьяўляецца форма *myśłów* II 38.⁵¹ (у іншым месцы I 78.¹³⁶ ёсьць і *zbrodniów*, але, паколькі *ў* польскай мове ёсьць ня толькі *zbrodnia* злачынства, а і *zbrodzień*, тое самае, што *zbrodniarz*—злачынец—гэты прыклад ня можа лічыцца пэўным).

Адзначым таксама выраз: *w niezdrowym humoru* II 103.¹¹, беларускі дыялектызм, ужыты Адамам Міцкевічам. У сучаснай літаратурнай беларускай мове было-б „гумары“, а *ў* польскай—*humorze*.

Далей ёсьць *z brzucha*, а ня *z brzuchu*, што было-б нармальным для слова *brzuch*. Таму можна думаць, што тут (II 174.¹) мы маем форму ад слова някага роду—**brzucho*, а гэта ўжо нагадвае нам беларускае „бруха“ (і расійскае „брюхо“).

Ёсьць *Chrysta* замест *Chrystusa* II 197.⁶², *tygry* (замест *tygrysy*) II 108.³⁰.

Ёсьць формы загаднага ладу, дзе зьнік канчатковы *j*: *pełni* II 214.²¹³ (*przypomnienie* II 172 (проза *8*) і *przypomnienie* II 194.⁷¹, магчыма, будучы час) *kowal* (замест нармальнага польскага *kuł* II 101.¹).

plawa (замест *plywa*) II 212.¹⁷⁶

У сынтактычных адносінах варта зьвярнуць увагу на сказ; *ja wielki baba* II 71.²⁹. Далей трэба адзначыць, што пабеларуску часам якбы „злоўжываюць“ словам „яно“, устаўляючы яго нават без сапраўднае патрэбы. Мусіць, у некаторых філёматаў заўважалася гэтая загана, бо мы знаходзім прыяцельскія пародыі: *a, ono, lej równo* II 180.¹⁶²; *jak, ono, Wozydar* II 180.¹⁷⁴.

Гэты раестр няпольскіх слоў і зваротаў можна было-б значна пашырыць.

Але, па-першае, мы бралі толькі найбольш цікавыя і характэрныя прыклады (адкідаючы ўсё няпэўнае, усё тое, што можна тлумачыць іншым спосабам), а па-другое, мы абмежаваліся толькі філёматкаю паэзію.

У прозе—галоўным парадкам—у лістох беларусізмаў таксама няма.

Пабачым цяпер, якія беларусізмы найбольш цікавыя *ў* кожнага з маладых пісьменьнікаў—філёматаў.

Адам Міцкевіч.

borgczki, busiak, hlaczek, kraska, kudry, łaszczyc się, kował (замест нармальн. польск. kul), rozkaraczony, siaki-taki, w niezdrwym humorze, rozziawie (беларускае „разьзявіць“, тады як па-польску павінна быць rozdziawieć), ды жартлівае nadniemońskim.

Ян Чачот.

busiać, busiak, cieciera, rohan, rokuć (у Чубэка няправільна ўтворана форма наз. скл. адз. лік—urokucie: здаецца, што ў нас гавораць: „покуць“, а не „пакуцьце“, spogysz, sustawa, zazłować, zuk, guka, chodź, buga (=нагонка; гэтае слова і наагул сустракаецца ў польскай літаратуры), ziemlanka, rzyż, chwost, durny, durnowaty, chystać się, skoki (=танцы), Chrysta, tygry.

Нупрэй Петрашкевіч,

bohogerca, ciosek, hladysza, hladyszka (гэтыя два словы знаходзяцца ў творы, які Чубэк прыпісвае Петрашкевічу), rusy, zajca, dzieciuk (слова, ужытае Нупрэем Петрашкевічам, як думае Чубэк), skok (=таніес)—таксама.

Тамаш Зан,

buś, cieciorka, hlaczek, hybliwy, każan (у аўтэнтыку няправільна—karzan), kieszenia, kolosa, korowajny, komie, kostry, kuźelny (у аўт. kó-żelny), kraska, nieochajny, oplauszyć, rusy, rusawy, sklut, skryhiczeć, zyszeć, zuk, halubczyk, lwiatek (р. скл. мн. л.), chagosz, ni sioje, ni toje, siaki-taki, dzie-ż, kozuch, stolowanie, skoki (=танцы), łomie (3-я асоба адзін. ліку), oii, uii, myśłów (р. с. мн. л.), rękni (загадны лад), plawa (3-я ас. адз. л.), rozjawi (=разьзявіць).

Тодар Лазінскі. Kusać się, stomieć, wo, miłosnyje, kudrawy.

Гэта, зразумела, далёка ня поўны пералік філэмацкіх беларусізмаў. Тая абставіна, што найбольш беларусізмаў знайшлі мы ў Тамаша Зана і Яна Чачота, саўсім не даводзіць, што яны найлепш захавалі сувязь з роднаю моваю, што яны найменш падпалі пад уплыў польскае культуры. Справа ў тым, што Зан і Чачот далі найбольш матар'ялу для філэмацкіх зборнікаў.

У процантных адносінах Адам Міцкевіч і Нупрэй Петрашкевіч даюць ня менш, а, мо', й крыху больш беларусізмаў, чымся Зан і Чачот.

Уласныя іменьні і мянушкі ў філёматаў у значнай меры беларусізаваны. Мы знаходзім „Язэпа“ (Jeżowski), „Ануфрука“ (Pietraszkiewicz), „Цішку“ (Kowalewski Józef), „Тодара“ (Łoziński), „Казюка“ (Piasecki).

Знаёмую кабету Ізэбэлю Збароўскую яны завуць Забэляю (звычайнае ў беларусаў скарачэнне гэтага імя).

Усё чыста, што толькі мае сувязь з роднаю краінаю, вельмі цікавіць філёматаў.

Ня толькі пішучы свае „сялянкі“ (з Палахнамі, Арынамі, Алёнкамі, Аніскамі і г. п. ў якасці дзейных асоб) філёматы выяўлялі гэту цікавасьць. Ём хочацца ведаць, як трэба скакаць менскага „Мікіту“. (Тамаш Зан. II 101.¹¹⁸ і ¹¹⁹, гаворыць: W nieznanym wam tańcyku pokazę się solo. Oto wam potańciję mińskiego Mikita).

У польскія свае творы філёматы ўстаўляюць ня польскія, а чыста беларускія прыказкі й прыслоўі.

1) Szem chata bohata, tem ci budzieć rada II 36.⁶². (Ян Чачот).

2) Не адзін Гаўрыла ў Полацку (Czyż rozumiesz, że jeden Nawryło w Połocku? I 260.¹⁰⁶. Словы Вятрана ў камедыіцы Тамаша Зана Gryszane pierożki). Гэтае прыслоўе ўсім добра вядома. Заўважым паміж іншым, што „Гаўрыла з Полацку“—адзін з псеўданімаў Цёткі (Алэзіі Пашкявічанкі).

3) Niech silnie, jak się kto chce, wierci—i tak prędzej czy później nie uniknie śmierci, (там-жа словы Хватоша I 246.^{281, 285}). Гэта польскі пераклад нашае прыказкі: „Круці, ня круці, а трэба ўмерці“. Сама гэтая прыказка ўгрунтавана на нашай-жа беларускай казцы аб лекару і сьмерці. Лекар ведаў: калі сьмерць стаіць над галавою хворага, дык гэта знак, што той памрэ.

Вось лекар і зрабіў сабе ложка на аднэй ножцы, каб яно магло круціцца. Калі прышла сьмерць, дык стане яна над галавою лекара, а ён перакруціць ложка—і сьмерць ужо стаіць у нагах, а не над галавою яго. Сьмерць залавалася, ускочыла на ложка, села на галаву дасьціпнага лекара. Як ён тады ні круціўся, а сьмерць усё роўна была ўжо на яго галаве і ўрэшце задушыла яго.

Часам можна думаць, што было нейкае прыслоўе, цяпер забытае, якое ведалі філёматы.

Z dawnej polskiej szarawary zrobił byś fraków dwie rąy (Ян Чачот II 14.^{79, 80}. Walka miodowa. 21 сьнежня старога стылю 1818-га году).

У вершы Яна Баршчэўскага „Рабункі мужыкоў“, напісаным у 1812-м годзе, мы чытаем амаль што тую-ж самую жартлівую ўвагу аб старых польскіх вопратках у параўнаньні з новымі модамі: „З аднэй палы ў тых паноў семера-б пашыў штаноў“.

Мне асабіста здаецца, што філёматы маглі пачуць дзе-небудзь гэты твор Яна Баршчэўскага і запазычыць гэты гіпэрбалічны цікавы сказ.

Але ня выключана магчымасьць, што ў народзе існавала, а, мо' і цяпер існуе нешта падобнае.

Ян Чачот у сваім вершы на імяніны Зана (Na święto Tomasza) 21 сьнежня 1819 году карыстаецца нейкім апокрыфам, які да філёматаў дайшоў, магчыма, праз беларускую народную творчасць.

Там гаворыцца, што фарысэі з ашуканскімі мэтамі схавалі пад карытам адну з сваіх кабет і яе дзетак, і што за гэта ашуканства жанчына зрабілася сьвіньнёю, а дзеткі парасятамі.

А дзеля гэтага патомкі фарысэяў цяпер ніколі не адважваюцца есьці сьвініну.

Ян Чачот аб гэтым паданьні гаворыць: „Może też niosę i pierewne wieści, co usta rozsziały mnisze“. II 196 ^{згл.}. Магла падобная легенда дайсьці да народу і далей пашырацца пры дапамозе малаасьвечаных праваслаўных і каталіцкіх манахаў, пілігрымаў, пабожных вандроўнікаў і г. п. Але адкуль яна прышла да нас і якая яе першакрыніца?

Гэтую легенду мы знаходзім у выдадзеных Інстытутам Беларускае Культуры „Казках і апавяданьнях беларусаў („луцкага павету“ Аляксандра Сяржпутоўскага Менск 1926 г. (стар. 97 і 98. „Адкуль узятая сьвіньня“, апавядаў Бохмат з Чудзіна).

А падобных неразвязаных пытанняў паўстае шмат пры чытаньні філёматкіх твораў. Апошнія слова тут належыць спэцыялістам—дасьледчыкам фальклёру.

Але і цяпер ужо можна сказаць, што бясспрэчнаю зьяўляецца сувязь філёматаў з беларускім народам. Якая была гэтая сувязь: ці толькі бытавая (уплыў на філёматаў з боку жывое народнае гаворкі і фальклёру ў выніку іх дробна-шляхоцкага пахаджэньня і доўгага жыцьця на вёсцы), ці, мо', нават і ідэялёгічная ў пэўным сэнсе (natione Poloni, gente autem Alborutheni),—гэтага я пакуль-што вырашыць не магу.

Тут патрэбны доўгія, усебаковыя досьледы. Я-ж меў сваёю мэтай зьвярнуць увагу на неабходнасьць такіх дасьледзінаў, бо бяз іх шмат чаго няяснага застаецца ў гісторыі нашае бацькаўшчыны і яе літаратуры.

Л. М. Цв'яткоў.

Увагі аб мове філёматаў.

II. Асаблівасці нашае мовы ў беларускіх філёмацкіх творах Яна Чачота.

Ян Чачот, як Адам Міцкевіч, Тамаш Зан і некаторыя іншыя філёматы (члены культурна-асьветнага студэнцкага Віленскага гуртку першае чвэрці XIX стагоддзя), паходзіў з тае краіны, адкуль бярэ свой пачатак наша сучасная літаратурная мова. Большая частка нашых найлепшых пісьменьнікаў вышла з працоўных мас цэнтральнае Беларусі, да якое належыць і Наваградзкі павет, радзіма старонка Яна Чачота.

Найлепшы знаўца беларускае дыялекталёгіі ак. Карскі ў сваіх „Белоруссах“ характарызуе цэнтральны дыялект у наступных словах:

„Гутарка чыста беларуская з мерным аканьнем. Калі пачаць з Навазыбкава і весці мяжу на захад па паўднёвых частках паветаў Гомельскага, Бабруйскага, Слуцкага, Наваградзкага на Слонім, Ваўкавыск і далей на поўночны захад да ўтоку Ратнічанкі (Друзгенікі), а потым па паўночна-заходняй мяжы беларускага пляменьня, дык мы больш-менш дакладна вызначым граніцу гэтых гаворак. Ёх адзнака—мернае аканьне ў складох, адсунутых ад націску да пачатку слова, а таксама і ў складох, якія стаяць беспасрэдна за націскнымі, але не ў канцовых адкрытых—магчымым бывае зьяўленьне ненаціскных *o* і *e*. У паўднёвых частках—замест іх у некаторых выпадках бывае магчымым зьяўленьне закрытых *o* і *e*, блізкіх да *y* і *yo*, а ў націскных складох у тых-жа мясцовасцях спарадычна (як відаць) зьяўляюцца дыфтонгі. Другая рыса гэтае групы—адсутнасць *-ць* у трэцяй асобе адзіночнага ліку пасья *e*, дзеясловы з асновамі на *-і* маюць *-ць*, у іншых выпадках яно зьяўляецца толькі спарадычна (ёсьць, дасьць і яшчэ дзе-не-дзе).

На ўсход ад Менску нават і замест *-іць* бывае *e* (кіне). Дз' і ц' мяккія ў поўнай моцы; усюды *p* цьвёрдае; канчаткі ў дзеясловаў *-ся*, *-се* але *-ца*, перад *o* звычайная прыстаўка *v*, хоць замест *v* асноўнага ў пачатку слоў часам бывае *h* („горабей“ пры „верабей“).

Назіраньні акад. Карскага для нас вельмі цікавы з розных поглядаў.

Папершае, мы бачым, што нашая літаратурная мова, якая ня ведае ненаціскага *o*, ёсьць у пэўнай меры *kojne dialektos*—вынік сынтэзу моцнага і мернага аканьня. Барысаўска-Полацка-Магілёўская гутарка мела ўплыў у тым сэнсе, што ў нас *o* ня пішуць цяпер у ненаціскных складох, але краіна мернага аканьня ўсё-ткі мае перамогу, бо *e* ў нашай літаратурнай мове вельмі часта зьяўляецца і бяз націску. Я-б сказаў нават, што чуецца ня *e*, а гук даволі блізкі да *i*, бліжэйшы да *i*, чымся да *e*.

Далей такія формы, як *кіне*, *нясе*, у літаратурнай мове пераважаюць над формамі *кінець*, *нясець*. Гэтая зьява, як гаворыць акад. Карскі, характэрна для цэнтральнае гаворкі.

Найбліжэй да літаратурнае мовы з усіх цэнтральных гаворак стаіць, як здаецца, гутарка Менска-Вілейская, ужо сумежная з краінаю моцнага аканьня.

Усе гэтыя пытаньні, аднак, разглядаць падрабязна тут мы ня можам, хоць у некаторых адносінах яны цікавыя ня толькі тэарэтычна, але таксама й практычна (напрыклад, у сувязі з праблемаю рэформы нашага правапісу ды інш.). Мы цяпер хочам нашыя апырэнныя, перад-узятыя думкі адносна беларускае мовы ў ранейшых творах Яна Чачота праверыць на фактычным матар'яле.

У Яна Чачота апроч беларускіх устакан у польскіх вершах (Czem chata bohata, tem ci budziec rada. II 36.⁶² і г. п.), якія мы знаходзім і ў іншых філёматаў, напрыклад у Тамаша Зана („Panie! księże! szto heta? Da nie durej wasza... Oto-wżec...“ II 217.³⁰⁰ : 301; Ej, padymi, padymi nu: a u lesie kot! Hu, kot tu!)—ёсьць і цэлыя беларускія творы з тае-ж самае філёматскае эпохі.

Гэтыя творы наступныя: 1) Імяніннае павіншаваньне (Язэпу Яжоўскаму)—цікавая невялічкая драматычная сцэнка з песьнямі; 2) Прывітаньне Францішку Гераніму Малеўскаму і 3) Верш на прыезд Адама Міцкевіча.

Карыстацца мы будзем выданьнем Яна Чубэка (Archiwum Filomatów, część III z Poezya filomatów. Kraków 1922 г.).

Парадак разгляду ў нас будзе такі. Мы возьмем характарыстыку цэнтральнае гаворкі, дадзеную акад. Карскім і кожную рысу будзем прасочваць па нашым матар'яле.

Пачнем з фанэтыкі.

Ненаціскае *o* мы знаходзім часам нават у апошнім адкрытым складзе.

heto II 76.1, 77.26, 78.35 і інш. (поруч з hetta II 77.16; 78.33; 84.173, borzdo II 78.38; leto II 79.66 (рытма heta ў папярэднім вершы); sonko II 80.79; smaczno II 80.81; brydko II 81.99; baćko II 82.121, sieno II 82.130; czasto II 83.111; Alenko II 83.119; usiuteniko II 83.161; kolko II 82.121; kiepsko II 82.124; zamnoho II 79.65; tolko II 79.69; charaszenko II 202.9; borzdzienko 202.10; jasno 202.23; milaho II 80.93; Alonko II 84.169; slonko II 84.171; krikniemo II 187.3; naprasno II 202.25; smutno II 202.31; mutno II 202.33; douho II 203.38 і 83.141; mało II 82.120 і II 79.60.

Аднак часам мы бачым аканьне ў апошніх адкрытых складох: naprasna II 82.136; heta II 84.167 (і вышэй прыведзенае hetta), horla II 187.1; sonka II 202.23; dobra II 81.113.

Я ня ведаю, як трэба тлумачыць гэтую зьяву. Магчыма, што оканьне на пісьме ёсьць проста ўступка этымалёгіі і не адбівае фанэтычнае сапраўднасьці, але давесьці гэта вельмі цяжка. З другога боку, калі мы будзем думаць, што оканьне тут не правапіснае, а сапраўднае, дык heta, hetta, horla, sonka ды інш. прыдзецца лічыць простымі lapsus calami.

Прыклады оканьня ў пасьяляцісканых складох апроч вышэй адзначаных форм наступныя.

Źyznoj II 76.2; i pszenicoju II 77.7; dziewoczki II 73.37; ustuzaczcy II 78.38; pakosom II 79.67; nosom II 79.69; czerwioncou II 79.70; niekrutou II 79.72; bieloje II 80.81; chlebom II 80.95; pannou II 81.102; naszoj II 87.121; zielonoj II 93.154; czystem II 83.166; żadnoj II 84.173; dziewoczku II 187.19; tymczasom II 202.18; smutok II 203.37; sinioj 78.36; sotnoje II starość II 81.112; dobroj II 82.126; prychilność II 77.23; sieno II 82.130.

Оканьне бывае і ў пераднацісканых складох.

Wozic (інфінітыў) II 79.62; korzystać II 81.106; na kochaniu rozwiesielić II 84.119; pojmaci II 187.15; powierni II 84.185.

Некаторыя выпадкі оканьня мне здаюцца не саўсім пэўнымі. Światoho II 77.22; miłaho II 80.93; zalatom II 201.3 можна лічыць проста вынікамі сьпешнага пісаньня. Mikitoju, mikoju пастаўлены дзеля рытмы. (II 82.178; 140), Haryłoczku II 202.20 для мяне не саўсім ясна. Ры (ry) замест рэ (re) бывае звычайна ў ненаціскных складох, а тут на гэтым складзе павінен быць націск, Z harelkoi (калі нават мы выправім і на j) усё-такі не саўсім ясна, бо сказ: Da z harelkoi plaszeczku swat ad piaho k niej jechau II 137.9 і 10 ня будзе зразумелым без некаторых зьмен (напрыклад, можна першыя словы чытаць: Da z harelki plaszeczka).

Odkryć II 84.176 (словы дзесятніка) можна лічыць знарок пастаўленым польскім словам: у дзесятніка мы наагул сустракаем шмат палёнізмаў. Moliny (замест maliny) II 84.186, зразумела, просты недагляд, бо *o* тут быць не павінна Tobie II 84.186 можна тлумачыць такжа сама, як і odkryć.

Прыкладаў аканьня апроч апошніх адчыненых складоў можна знайсці шмат, *A* на месцы *O* сустракаецца часта.

Перад націскам: abaczyu II 77.3; astrowy 77.6; charoszy 77.8; czarna-ziemny II 77.8; II 83.167; smaloju II 77.11; ablepleny II 77.11; dastau II 77.13; walacuhu II 77.12; taje II 88.19; rozkoszy II 77.12 і ў інш. месцах; adnak II 77.13; pa niebieskiej woli II 77.13; pahadziensia II 77.17; my sia dawiedali II 77.21; Jazepa II 77.23; sabie II 77.23; і ў інш. месцах; paznali II 77.23 dwara II 77.25; maskalou II 78.24; maladziec II 78.31; żaunier II 78.31; daskanalų II 78.31; staid II 78.31; u Madlinie II 78.32; kabylinku II 78.32; Alonka II 78.33; baicca II 78.38; zdarou II 79.30; pa polu II 79.31; salawiej II 79.33; II 202.27; charaszo II 79.33; zdarowy II 79.33; twajo 79.37; rozmowy II 79.37; salawja II 79.38; sachi II 79.39; barany II 79.39; pakosom II 79.67; kasiec II 79.68; tabie II 79.69; і ў інш. месцах; da biesa II 80.73; adjeduć II 80.78 ad matulki II 80.78; charoszoje II 80.79; malaczko II 80.81; u dajoncy II 80.82 snatliwa II 80.86; razumnaja II 80.86; saroka 80.92; da nas II 80.94; paczcivych II 80.96; paszlubiać II 81.98; paprausie II 80.107; kali II 80.112; і ў іншых месцах; mauczycie II 82.119; halubczyku II 82.122; pa ruški II 82.123; pa polski II 82.124; haworać II 82.124; kazio! II 82.125; swajej II 82.128; Alonki II 82.128; pahonisz II 82.129; chłodnym II 82.131; Jazepowy II 82.132; maja-ż II 82.133; litawacca II 82.137; paznacca II 82.139; paciechy II 83.112; ad ciebie II 83.112; dahetu(l) II 83.115; paznała II 83.115; taboju II 83.116; II 187.20; ahledała II 83.117; majeje II 83.148; hadzinu II 83.148; paznaj II 83.149; Alenko II 83.149; twaje II 83.150; twaju II 83.150; awieczek II 83.153; pa zelonej paszy II 83.154; karou II 83.155; abory II 83.156; maje II 83.157; II 84.184; Alonko II 84.189; majeju II 84.170; razumny II 84.178; pażyteczny II 84.176; gadzinu II 84.180; kachany II 84.185; adnak II 84.188; praporcy II 84.188; harelki II 84.190; pakincie II 187.1 і 2; adno II 187.3; zdarow II 187.4; błaħaslwi II 187.5; pakachau II 187.8; harelkoi II 187.9; Hieranim II 187.13; da byczka II 187.16; admowisz II 84.174. paczali II 187.18; charaszenki II 201.3; pad niom II 201.1; waranienki II 201.4; adziet II 202.9; charaszenko II 202.9; atczyniajcia-ż II 202.11; waratca II 202.11; na dwary II 202.12; malatca II 202.13; zdarou II 202.11; hawary II 202.17; kaubasy II 202.19; haryłoczku II 202.20; wazmioni II 202.21; halasy II 202.21; pa tabie II 202.32; naharadzi II 203.37.

Такім парадкам мы бачым, што аканьне на месцы даўнейшага *o* у пераднаціскных складох зьяўляецца правілам, а аканьне—рэдкаім выключэньнем.

Прасачым цяпер аканьне ў пасьянаціскных складох (апроч апошніх адкрытых):

dobraje II 77.17; acesara II 78.27; nieszczyraści II 78.15; hołas II 79.58; uczany II 79.61; niehadziaju II 84.168; (ад слова *niehadź такога-ж самага скланення, як косыць); acesar II 84.179; (і два макаранічныя выразы leżanc i kruczanc II 84.183; 184; пры kruczac II 74.191); radaści II 202.25.

Мы лёгка можам пераканацца, што ў філэмацкіх творах Яна Чачота пераднаціскае аканьне значна больш пашырана, чымся пасья-націскае.

Пераходзім цяпер да яканьня.

У пераднаціскных складох:

siahodnia II 77.21; imianiny II 77.22; szczebiatała II 80.91; cialuszcy II 187.11; wiasioł 202.16; wiasioł II 202.22; laleja (замест *leleja—рас. лилия); ad nialio II 187.10.

У пасьянаціскных складох:

zalecajacia II 77.7; niehadziaju II 84.168; ziaja II 201.5; taja II 201.6; atczyniajacia-ż II 202.11; grymajacia-ż II 202.13; dzieja II 202.15; uspiewja II 202.17; budziam II 202.19; II 202.22; pieja II 202.27.

Яканьне, як мы бачым, пашырана нязначна. Большаю часткаю мы знаходзім ёканьне і перад, і пасья націску.

Гэтых выпадкаў такое мноства, што прыводзіць іх усіх я лічу непатрэбным: szujem II 78.13; rawinszujem II 78.17; znajem II 78.19; siedzim II 77.19; zaspiewajcie II 78.37; zaspiewajem II 78.14; nieszczyraści II 78.14; soleju II 80.93; wiesioł II 79.56; spiewaci II 79.60; budziem II 79.50; uciekajem II 79.22; ładnyje II 81.108; pieje II 79.53; tyje II 84.182; toje II 187.17; ablepleny II 72.11 і г. н.

Думаецца, што, калі мы маем дублеты, як wiasioł і wiesioł, pieje і pieja, дык трэба яканьне лічыць фанэтычна зьяваю, а ёканьне тлумачыць імкненьем да этымалёгічнага правапісу.

Е непамякчальнае большаю часткаю застаецца бяз зьмены:

waszeć II 76.1; pszenicoju II 77.7; choczem II 77.13; czerwiazczok II 79.1; czerwoncou II 79.70; zausze II 79.71; pszeniczka II 80.80; szczebiatała II 80.91; jedź-że II 80.94; chceszz-że II 83.117; cieluszeczek II 83.165; czernaziemny II 77.8; II 83.157; pszenicu II 83.158; żenoju II 84.170; waszej II 187.11; iszczem II 202.23; placze II 202.22; bolszej II 77.18; piered II 79.69; skażem II 78.39; związem II 78.11; niechaj-że II 83.113; Elżbietka II 78.36.

Я замест і знаходзім у слове dziwiam II 77.3; (дзеяслоў другога спражэння dziwićса прыняў у даным выпадку канчатак-iem, а ў выніку яканьня атрымалася-iam; нармальнымі гэтыя канчаткі маглі-б лічыцца для першага спражэння).

Замест піама мы бачым піма II 77.12; замест спіаваб—співаб II 84.192. Гук *ы* замест *а* ў сучаснай нам мове мы знаходзім у слове *дыды*, а ў філэмацкіх творах Я. Чачота мы бачым—*да*: II 80.94; II 81.90; II 187.1. 3, 1, 7, 9, 12, 13, 16, 17, 18, II 201.3; 202.11, 15, 16.

Замест даўнейшага *ѣ* мы ў адным выпадку знаходзім і нават пад націскам: snił II 201.6.

Замест *sia* мы бачым у вадным выпадку *sie*: raprausie II 81.107.

Замену на пісьме даўнейшага *ja* праз *je* мы заўважаем ў слове *gownaje* (pszeniczka) II 80.80.

Можна тлумачыць гэта тэю абставінаю, што канцовыя *je* і *ja* не адрозьніваліся ў вымаўленьні.

Пашырэнне *e* памякчальнага („пераход *e* ў *ě*“) адбываўся не заўсёды.

Па-першае зазначым, што няправільнага пашырэння перад мяккасьцю няма. Слова *jeść* заўсёды пішацца праз *e*, а не праз *o*. Прыкладаў мы прыводзіць тут ня будзем, бо іх за шмат.

Так-жа сама мы бачым ня з жою, а з піею II 80.⁸⁸; II 81.⁹⁷, ня к жо, а к піе II 187.¹⁰, не таюю, а таіею II 84.¹⁷⁰.

Ёканьне пры адсутнасці націску мы знаходзім у слове жопа II 202.⁷⁷, поруч з япа II 80.⁸⁸; II 80.⁸⁸; (нармальнага ў сучаснай літаратурнай мове слова жапа ў разгледжаных намі творах Яна Чачота саўсім няма); цікава яшчэ слова sieniot II 82.¹³¹

Пасля зацьвярдзелых зычных, зразумела, будзе ўжо ня ё а о: charaszo II 79.³³ (ёсьць і дзіўная форма charoszoje з о ў двух суседніх складох), szegwiaszok II 72.¹⁹. Аднак усюды мы бачым jeszcze, без пашырэння, якое ёсьць ў расійскім *ещё*

Адзначым яшчэ форму twaje (szczęście) II 83.¹⁵⁰, а таксама й слова uze II 84.¹⁰⁷. (аднак ёсьць і uzo-ż II 202.¹²; II 83.¹¹³). Такім парадкам адсутнасць пашырэння ў канцы слова можа быць ня толькі пасля зацьвярдзелых зычных, але і пасля j.

У літаратурнай беларускай мове у і о націскныя ў пачатку складу і, асабліва, у пачатку слова прымаюць прыгук *в*: вуха, вока, навука, заворваць. У некаторых выпадках (ужо нефанэтычна, а пад уплывам аналёгіі з боку іншых форм) зьяўляецца j: ён, пад уплывам яго, яму і г. п.

Наагул кажучы, мы можам заўважыць, што націскныя о і у не могуць пачынаць сабою слова.

У разгледжаных намі творах гэтае правіла не захоўваецца; он II 77.²⁵; usa II 78.²⁹; а он, а он II 201.²; паuczny II 84.¹⁷⁸; O.5 II 78.³¹; nie uczanu II 79.⁶¹; oczu II 78.³⁵.

У складовае і ў нескладовае так-жа сама, як і ў цяперашніх песьняроў, ужываюцца не заўсёды згодна з правіламі нашае граматыкі (licentia poetica). Прыкладаў прыводзіць ня буду: па першае, іх за шмат, а па другое, яны нічога новага не дадуць нам у сэнсе фанэтычных зьяў, бо тут мы маем літаральна тое-ж самае, што і ў кожнай чытанцы з творамі нашых сучаснікаў. У аўтэнтыку няма паасобнага значка для ў нескладовага; але рытм дапамагае нам адрозьніваць у ад ў. Часам ў выражаецца напісаньнем *w*: salawja II 79.⁵⁸; gownaje II 80.⁸⁰; zdragow II 188.⁴; (пры роўналежным напісаньні zdragou II 202.¹⁴).

І, як мне здаецца, не пераходзіць у нескладовы стан пасля канцовага зычнага, які знаходзіцца ў папярэднім слове. Паводле правіл вершаваньня мы павінны чытаць, напрыклад, словы: swinie u gerie i dziubi i polskije tancy II 78.³¹.—з ў нескладовым (у рэпе), але з складовымі злучнікамі і ў адным або двух выпадках. Так-жа сама: spatliwa i gazupnaja трэба чытаць з і складовым (як гэта відавочна з ліку складоў у адпаведным папярэднім радку—jaśniejsza jeść i bielszaja) II 80.^{81:86}.

У вершы на прыезд Адама Міцкевіча мы чытаем: Smacznu haryloczku pić... i budziam wiesielo żyć II 202.^{20:22}, хоць перад і стаіць галосны гук у (ы) у слове halasy.

Тое самае і ў рамансе Мікіты: Uzduchać jeszcze naprasna i cierpieć na siercu nudu II 82.^{185:186}, у словах дзесятніка: Razumny i pauczny, ludziam pażyteczny II 84.¹⁷⁸.

Е замест я мы знаходзім у слове parapausie II 81.¹⁰⁷. Ня ведаю, ці можна так-жа сама глядзець на прыклад: „Da jak się tabie dzieja?“ (II 202.¹⁵). Тут усё-такі ж напісана е насовае, хоць, магчыма, філёматы, як і шмат іншых людзей польскае культуры, вымаўлялі слова się без насовага прыгукна, нават чытаючы польскі тэкст. Аднак асьцярожней будзе ня лічыць гэты прыклад бяспрэчным. О замест у (и): Pszenicu godziab wojni II 83.¹⁵⁸ я лічу не фанэтычным зьявішчам, а вынікам уплыву з боку слоў: „бойкі“, „баявы“ і г. п.

Е (ie), а ня Э (e) бачым мы ў слове па siercu (мы чакалі-б па sercy—месны склон адзіночнага ліку); serce II 84.176. знаходзіцца ў польскім сказе; але таксама ёсьць і z serca II 187.8—у чыста беларускай песьні „Da rakincie hogla drać“.

Адносна зычных трэба заўважыць цікавую асаблівасьць: S у суфіксе—СьК захоўвае сваю мяккасьць—сьлед даўнейшага *ь*. Гэта не паасобныя выпадкі, а сталае правіла: niebieskoj II 77.15; sielski II 77.26; w Gdańsku II 78.30; pa-ruški II 82.123; pa-polski II 82.114; kiepsko II 82.121. Аднак ёсьць і polskije II. 78.31. Таксама і ў макаранічным слове Jeżauskiego II 81.101. мы знаходзім s цвёрдае (як і ў польскай мове). Мяккае п ёсьць у слове szergwońco II 79.70. H перад d ў слове hdzie застаецца II 77.16; перад іе таксама Hierzanim II 187.13. Cz перад n не зьмяняецца ў зу—smaczo (а ня smaszna) II 80.81. Чужаземнае і (а таксама і pl) даюць p; Jazepowy II 82.132; u praku II 81.116; Dapnisie II 84.185; Dapnisy II 84.187. Mikita II 82.127 і Mikitoju II 82.138 і II 84.172—звычайная ў нашай мове форма грэцкага імя—Aniketos, як Мікола—Nikolaos.

Ch бывае перад i звычайна мяккае II 79.50 ad sachі, але ёсьць і lichym II 77.18; paciechy II 83.142, а R заўсёды цвёрдае апроч аднаго выпадку—krikniem II 187.3. Можна думаць, што тут мы маем справу не з фанэтычнаю зьяваю, а проста з недаглядам.

У слове siahodnia, *дне* назалюецца, не прыпадабняецца наступнаму n, II 77.21.

У адносінах да мяккасьці прыпадабненьне папярэдняга зычнага наступнаму адзначана далёка не заўсёды.

Мы бачым: jeśc II 76.1; II 77.17; II 77.25; 81.118; II 83.156; II 83.159; daśc II 78.38; jeści II 202.19; dośc II 203.36; hośc II 203.38; szczaście II 83.150; prychnośc II 77.23; radaści II 102.25; усё гэта прыклады на злучэньне śc; ёсьць яшчэ і на uścinie; але здаецца, лепш чытаць: na wicinie).

Ёсьць прыклады і на śl, śn, śm: myśl II 78.13; myśl II 78.12; śliwy II 83.159 jaśniejsza II 80.81; pieśni II 82.121 (pieśni II 82.119 знаходзіцца у макаранічным сказе); pieśniu II 82.127; na przedwieśniu II 82.128; pieśni II 202.21; chliśniem II 84.190 (макаранічны сказ); śmierci II 83.148; Але мы маем і выпадкі без адзначэньня мяккасьці: Нават у тым-жа самым злучэньні śl дыякрытычнага значка над s часам ня бывае: zaslepion II 81.101 (макаранічны сказ); slimaki II 77.11; slimakou II 78.18; таксама і злучэньне zł: zlepci II 77.5; Вось яшчэ цікавыя прыклады: bordzienko II 202.16; swidrujeć II 82.125; związem II 78.11; smiejsia II 77.14; swinie II 78.31; zaspiewajcie II 78.37; swinie II 78.34; zaspiewajem II 78.41; spiewaci II 79.60; spiewania II 84.191; (здаецца, што тут немакаранічны сказ), spiewać (=сьпяваць; макаранічны сказ) II 84.192; rakincież II. 187.1 і rakincie II 187.2; uspieja II 202.17; spiewać II 187.2. Перад j і перад w памякчэньня ня бывае zjadau II 78.32; cwiет II 202.28.

Перад задняпаднябенымі памякчэньня звычайна ня бывае. Мова тут ідзе ўжо не аб гуках z і s (мы ўжо гаварылі, што суфікс sk мае s мяккае, хаця-б далей быў і гук не пярэдняга раду, але гэта, зразумела, не памякчэньне, а захаваньне даўнейшае мяккасьці).

Апроч суфікса sk у нашых тэкстах няма выпадкаў, дзе s або z стаяла-б перад k мяккім, як гэта мы бачылі ў выразях па-руški ды па-polski. Таксама няма і злучэньняў s або z—з іншымі задняпаднябенымі гукамі.

Але зьвернем увагу на словы charaszenki II 201.3: warapienki II 201.4; (аб charaszenko і bordzienko мы ўжо і не гаворым). Цікава, што слова milenki II 203.35 ня мае мяккасьці ў гуку n тады, як тое самае слова ў іншым месцы II 201.1 пішацца milenki з мяккім п.

Перад s мяккасьць n захоўваецца szergwońco II 79.70.

Падваення мяккіх *ń, l, ź, dź* у нашых тэкстах не заўважаецца. *Swinie* II 78.³¹; *soleju* (а ня *sollu*) II 80.⁰⁵; па *kochaniu* (у макаранічным сказе); *niehadziaju* (а ня *niehadździu* II 84.¹⁶⁸; *spiewania* II 84.¹⁸¹; (у макаранічным сказе), *ziaja* (а ня *źziaja*) II 202.⁷.

Замест—суі (-цыі)—знаходзім проста су (-цы) *nie dla prarogcy* II 84.188.

Зычныя звонкія часам робяцца глухімі ў канцы слова, а таксама й перад глухімі зычнымі: *ci-sz* (замест *ci-ź*) II 83.¹⁴⁵; *malatca* (він. скл. адз. ліку ад слова *maladziec*) II 202.¹³ Г сустракаецца толькі ў запазычаных словах і то не ва ўсіх; напрыклад мы бачым слова *szwagierki* II 83.¹⁶¹, але *hrunt* II 77.8; уласнае геаграфічнае імя *Gdańsk* II 78.³⁰ захоўвае тое *g*, якое яно мае ў польскай мове; таксама мы знаходзім і ўласнае імя асабовае *Giertruda*. Што датычыцца да слоў *greczny* II 84.177 і *gadzinu* II 84.¹⁸⁰, дык гэтыя словы знаходзяцца ў макаранічных сказах. Як выключэньне адзначым слова *jego* ў чыста беларускім творы (II 187 б).

Слова *sinu* (замест нармальнага беларускага *sinі*), як мне здаецца, можна лічыць палёнізмам II 206.7 *Na szarpcy sinu baran*, *Czy сустракаецца* толькі ў макаранічных сказах II 84.¹⁷⁴ і II 84.¹⁸⁶. У рэшце выпадкаў знаходзім *сі*.

Праўда й тое, што *czy* ёсьць у словах *войта* II 82.¹²⁰, але на радок вышэй той-жа самы *войт* ужывае *сі*. У яго мове ёсьць і палёнізм *się utwala*. Таму яе можна лічыць макаранічнаю.

Націск у нашых тэкстах, з сылябічным вершаваньнем часам бывае спрэчным. Але можна сказаць з пэўнасьцю, што ён не саўсім супадае з сучасным нам літаратурным.

У некаторых выпадках *іканьне* і *яканьне* дапамагаюць нам вызначыць места націску.

Напрыклад, саўсім ясна, што Чачотава *charoszo* ня супадае ў сэнсе акцэнтауацыі з нашым „хораша“, II 77.⁵, тады як *charoszy* II 77.⁸ нічым не адрозьніваецца ад нашага слова „хорашы“, а *charaszo* II 79.³⁰ нагадвае ўжо расійскае „хорошо“, таксама *charaszenko*, *charaszenki*, *warapienki* маюць саўсім выразны націск на перадапошнім складзе (верш на прыезд Адама II 201.³; II 201.⁴; II 202.⁹); слова *malatca* II 202.¹³ адносна націску згодна з адным расійскім адменьнікам (малодца) і ня згодна з другім (молодца).

Чытаць нашыя тэксты паводле правіл танічнага вершаванья саўсім немагчыма. Такім парадкам атрымалася-б вельмі дзіўная акцэнтауацыя; *пшаніцю, давядалі, пее, солёю, мілагò, Мікітòю, цялушчак, яхаў, галісы і г. п.* (а не *пшаніцаю, давёдалі, пяё, соляю* або *сольлю, мілага, Мікітаю, цялушчак, ёхаў, галасы*).

Нават у якасьці сылябічных, разгледжаныя намі вершы трэба лічыць вельмі недасканалымі. Такім парадкам даць больш-менш дакладны матар'ял адносна націску яны ня могуць.

У галіне лексыкалёгіі мы павінны зазначыць, што і ў чыста беларускіх, не макаранічных частках цікавых для нас твораў ёсьць пэўная колькасць чужых слоў.

Kolko za adnym pakosom kasiec dobry trau schędożył II 79.^{07:08}; А як ты *zausze* да *lesa* ад *niekrutou* цікакаю II 79.^{71 і 70}; *Da pasczali wodku* *pić* II 187.¹⁶ (хоць у той-жа самой песьні ўспамінаецца „гарэлка“ II 187.⁹).

Вышэй памянёнае *sinu* можна таксама лічыць чужаземным (польскім) словам: *Na szarpcy sinu baran*. *Nim* (=пакуль) II 82.^{129,131}, *piech* II 79.⁵⁷; II 80.⁷⁴—відавочныя палёнізмы.

У сказе: *Radaści iszczem naprasna* II 202.²⁵ мы знаходзім аж два чужаземныя словы; такім чынам ён цалком выглядае як быццам ня нашым, а расійскім. *Naprasna* ёсьць і ў Мікітавай песьні II 82.¹³⁶; Ска-

зы: як *ciebie niet* II 202.²¹ і: *kali ciebie tut niet* II 202.³⁰ маюць у сваім складзе расійскае слова „нет“; *mysl* (=думка)—неабавязкова лічыць за палёнізм або расіізм II 78.⁴²—*u nas mysl nie bahata*.

Але наагул апроч наўмысна ўтвораных макаранізмаў лексычны склад Чачотавае мовы даволі чысты беларускі.

Скажам цяпер некалькі слоў аб марфалёгічных асаблівасьцях нашых тэкстаў.

Імя назоўнае.

Вінавальны склон мужчынскага роду адзіночнага ліку ад няжывога прадмету на *a*: *u Kraleusa* замест *u Karalewies* II 78.³⁰, Можна, аднак, знайсці і іншае тлумачэньне для гэтае формы: Можна думаць, што *u* тут стаіць у сэнсе *kala*; тады: „у Кралеўца“ было-б тое самае, што „каля Кралеўца“=расійскаму; „у Кёнігсберга“, вблизі Кёнігсберга.

Аб прыладных (творных) склонах *niehadziaju, soleju* мы ўжо гаварылі. *Ścienom* II 82.¹³¹ і II 84.¹⁸⁸ належыць да фанэтыкі; *bekiem* II 82.¹²⁵ я лічу палёнізмам. Месны склон адзіночнага ліку ад слоў мужчынскага й ніякага роду часам мае канчатак, узяты ад скланеньня слоў з асновамі на *u* (лац. літара),—калі трымацца тэрміналёгіі, прынятай ў параўнальнай граматыцы інда-эўрапейскіх моў.

Гэта бывае пасья мяккіх і зацьвярдзелых зычных; *w czystom guszaju* II 83.¹⁶⁶; *na siercu* II 82.¹³⁶; *na pradwieśniu* II 82.¹²⁸ *na kochaniu* II 81.¹¹¹.

Аднак і наадварот—мы бачым давальны склон адзіночнага ліку ніякага роду на *u* (*u*): *pszeniczka gownaje soncy* II 80.⁸⁰; слова *trocha* II 79.⁶² з сучаснага пагляду трэба лічыць прыслоўем; на яго мы ўжо зьвярнулі ўвагу ў фанэтычным аглядзе.

Клічная форма адзіночнага ліку можа мець свае канчаткі і можа замяняцца назоўным склоном (як гэта бывае і ў літаратурнай сучаснай нам мове):

Jedziesz, milenki Adam, II 201.¹; *nasz ty milenki Adam* II 203.³⁵ але: *panie* II 80.⁹⁴; *paniczu* II 77.¹⁴; *panoczku* II 81.¹⁰⁷; (ёсьць і ласкальныя формы; *panenku* II 80.⁸⁸ і *paniczenku* II 78.¹⁰).

Слова *hałubczyku* II 82.¹²² вельмі спадабалася філёматам. Яны ўстаўлялі яго нават у свае польскія творы.

У множным ліку асаблівую ўвагу трэба зьвярнуць на захаваньне старажытнага канчатка *a* ў назоўна-вінавальнай-клічнай форме ад слоў ніякага роду: *spiewania* II 84.¹⁸¹ (назоўны склон), *waratca* II 202.¹¹ (вінавальны склон), *dzieuczata* II 78.¹⁰ (назоўны склон), *dzieuczata* II 81.¹⁰⁸;

Форма на—*owie*, уласцьвівая асновам на *u* (лацінская літара), у сучаснай літаратурнай беларускай мове ўжываецца ў якасьці клічнага склона множнага ліку ад назваў асоб мужчынскага роду. Але першапачаткова яна была галоўным парадкам назоўным склонам. У нашых тэкстах мы знаходзім сказ: *a naszymu panowie* *ra-polski usio haworać; kiepsko naszymu mowie!* Тут слова *panowie* II 82.¹²³ бяспрэчна зьяўляецца назоўным склонам множнага ліку.

Адзначым яшчэ цікавую форму *Ličwinie* (назоўны склон множнага ліку ад слова *Ličwin*). Няправільнасьці тут няма: у нас можна сказаць: цыганы і цыгане і г. п., але, здаецца, больш ужываецца форма *ліцьвіны*, чымся *ліцьвіне*.

Родны склон множнага ліку *ludziej* II 80.⁹⁶ (у даным выпадку ўжыты ў якасьці вінавальнага склону) не выклікае ніякіх уваг. Хоць канчатак—*ę* і пераважае, але *коняй* (а таксама і *людзей*) трэба лічыць

выключэньнямі з агульнага правіла. Часам гавораць „грошай“. Але ў нашых тэкстах мы сустракаем сказ: *Mu bolsz majem lroszy* (а ня *lroszaj*) II 77.10—таксама форма. вядомая і сучаснай нам літаратурнай мове, як і *раннои* II 81.102; *w uszach* (а ня *u wuszoeh* аб *u wuszszu*)—форма неўласьцівая сучаснай нам літаратурнай мове.

Імя прыметнае.

У склонавых канчатках трэба зьвярнуць увагу на—оп у месным склоне адзіночнага ліку: *u czystom* II 83.100 : гэтая форма саўсім такая, як і ў расійцаў.

Цікава тое, што так званыя „поўныя“ і „кароткія“ формы іменьняў прыметных ужываюцца саўсім роўнапраўна—у аднолькавых выпадках і нават поруч адна з адной.

Budź, jak lisiczka, zdarowy, jak konik, wiesiol pry trudzie, II 79.56:56; *Sonko jasno, charoszoje, pszeniczka rownaje soncy, malaczko smaczno, bieloje*. II 80.79,80:81; *Ale naszaja panienska jaśniejsza jeś i bielszaja* II 80.83:84; *jena piekna, usiutenka, snallwa i razumnaja* II 80.85:86. *Naraim tabie swacieju życzliwu* II 80.87 i 88; *Budziesz mieć krasnu żonenku*. II 80.90; *zaslepion* II 81.101 (з фанэтычнага боку палёнізм, на што паказвае адсутнасьць элевага памякчэньня; гэтая дзеяслоўная прымета ўжыта ў якасьці азначэньня, тады як быу *ubran* II 81.116 ёсьць выказьнік і таму не зьяўляецца выключэньнем); *byczki spasily* II 82.129. *Jazerowy* II 82.129, як імя прыметнае прыналежнае, і ў літаратурнай мове можа мець кароткія канчаткі; *jasna* II 82.132; *miła* II 82.138; *luba* II 83.142; *smacznu haryloczku pić* II 202.26; *krasnu dziewoczku* II 187.7; *jon u lesie zdarou bliszczysca* II 79.30; *ci zausiody byu wiasiol* II 202.16; *uwieś pam miamil świet*—кароткія формы стаяць на належным ім месцы, бо зьяўляюцца выказьнікамі. „*Czas tabie, miła, razpacsa, szto ty dla mienie miokoju*“ II 139.140, а таксама і „*wyhladaju paciechy od ciebie, luba*“, маюць прыметнікі ў клічным склоне. Адзначым запазычаны ў палякаў нескланяльны прыметнік *kontent* II 76.2.

Займя.

Тыя займеньнікі, якія з фармальнага погляду зьяўляюцца прыметнікамі, маюць *om* (ом) у месным склоне адзіночнага ліку мужчынскага і ніякага раду: *u naszym* II 77.20; *u niom* II 83.100; *pad niom* II 201.4.

Саўсім так, як у літаратурнай мове, займеньнікі прыналежныя: наш(ы) і ваш(ы) ўжываюцца і ў кароткай і ў поўнай форме ў так званых даўней „простых“ склонах: *naszu* II 77.23 *waszu* (множны лік) II 77.9 і II 77.22; *nasz* II 203.85 і 187.4, але *naszaja panienska* II 80.83;

Вельмі цікава форма таеіе II 83.148.—родны склон адзіночнага ліку жаночага роду.

Адзначым яшчэ: *twaje szczęście* II 83.100. У сучаснай літаратурнай мове пераважае форма *twajo*. Таксама і таеіе II 84.170 (а не таіоіу).

Асаблівую ўвагу трэба зьвярнуць на формы: *ad niaho, k niej* (а не јахо, јој) II 187.10; *pad niom* II 201.4 (а не *pad im*); *z nieju* II 80.89 і хоць тут п уласна кажучы, з гістарычнага погляду мае не займеньнае, а прыназоўнікавае паходжэньне.

Оп II 77.26 можна было б лічыць палёнізмам або расіізмам, але магчыма бачыць тут недагляд—памылку на пісьме замест јоп, або оп (як пісаў Чачот замест літаратурнага сучаснага нам „вунь“).

Јопа II 202.17 і јена II 80.89—адменьнікі не марфалёгічнага, а чыста фанэтычнага (калі не графічнага) характару.

Sia і *ś* часам злучаюцца з імем або з дзеясловам у такіх выпадках, дзе, здаецца, у расійцаў ужываецца слова „себе“=da jedź-że-ś. (да поезжай-же себе) II 80.⁹⁴; niewielmi-sia toż i brydki (ничего себе, недурён) II 83.¹⁶⁵.

Пераходзячы да агляду дзеясловаў, павінны мы перад гэтым аглядам зазначыць, што *sia*, як-бы на галіцкі лад, часам стаіць паасобку *wy sia zalecajacia* II 77.⁷ і *my sia nie dziwiam* II 77.⁹; *my sia dawiedali* II 77.²¹; *sia zaszlubiać* II 80.⁷⁷; *da jak się (замест sia) tabie dzieja?* II 202.¹⁵;

kolko (а ня „колькі“) II 79.⁶³. II 79.⁶⁸, II 82.¹²¹; *tolko* (а ня „столькі“) II 79.⁶⁴ II 79.⁶⁸.

Дзеяслоў.

Перш за ўсё трэба зьвярнуць увагу на пашыранасьць суфіксных і бяссуфіксных канчаткаў у трэцяй асобе адзіночнага ліку ў дзеясловах першага спражэньня.

znajeć II 78.²⁷; *hrajeć* II 78.²³; *spuskajeć* II 78.²⁵; *świdrujeć* II 82.¹²⁵; *darujeć* II 82.¹²⁶; *budzieć* II 84.¹⁷²

durejeć II 79.⁵¹; *nie dbaje* II 79.⁵²; *sklikaje* II 79.⁵⁴; *budzie* II 79.⁵⁸; *pieje* II 79.⁵³; *ucieć* II 80.⁷¹; *minie* II 81.¹¹³ (магчыма, палёнізм, бо цэлы радок макаранічны); *uzojdzie* II 84.¹⁸¹; *złaja* II 201.⁵; *taja* II 201.⁰; *jedzie* II 202.¹⁰; *da jak się tabie dzieja* II 202.¹⁵; *uspieja* II 202.¹⁷; *pieja* II 202.²⁷; *nie pachnie* II 202.²⁸; *placze* II 202.³¹

Бяссуфіксныя канчаткі сустракаюцца часьцей за суфіксныя таксама, як гэта мы маем і ў сучаснай нам літаратурнай мове.

Загадны лад у множным ліку дзеясловаў другога спражэньня мае *ie(e)*.

rahadziemsia II 77.¹⁷; *hładziecie* II 201.²;

За тое мы знаходзім *i* ў дзеясловаў першага спражэньня *zaszpіjcie* II 78.³⁷, але не заўсёды: ёсьць, напрыклад, *krikіemto* II 187.³ Заўважым, што *zaszpіjcie* II 78.³⁷ і *romпij* II 77.²⁰ маюць *j*; *żyj* замест *żywi* лепш усё-ткі лічыць палёнізмам, хоць гэтая форма магла ў нас утварыцца і арганічна.

Ня трэба блытаць з формамі загаднага ладу формы абвесныя, дзе *e* не пераходзіць у *ę*: *idziem* II 77.²¹ (цяперашні час) *zahudziem* II 79.⁶² (будучы час). Паміж *budziem* II 77.²³ і *budziam* II 202.¹⁸; ²², розьніца, як мне здаецца, толькі правапісная. Таксама, як *majecie* II 77.⁶ і *zalasajacia* II 77.⁷.

У форме *mauczucie* (абвесны лад) II 82.¹¹⁹-*ie* не падлягае абавязковаму пераходу ў *-io* (бо тут яно стаіць не перад цвёрдасьцю, а на канцы слова). Уся розьніца толькі ў націску: *mauczucie* (або пад уплывам адпаведнай формы 1-га спражэньня—*mauczucie*)—загадны лад, а *mauczucie* (або менш правільнае *mauczucio*)—абвесны лад.

zahudziem я лічу формаю першага спражэньня ад дзеяслова *zahuści* (а не ад *zahudzieć*, якое належыць да другога спражэньня).

Mauczucie і *mauczucio* першапачаткова былі ў розных становах. Перад наступнаю цвёрдасьцю атрымывалася—*io*.

Потым гэтае правіла ўжо не захоўвалася дакладна—і мы знаходзім *mauczucie* і *mauczucio* там, дзе ня трэба.

Але даволі цяжка растлумачыць поруч з *idziem* у таго-ж самага аўтара форму *wazmіom* II 202.²¹, як і *romпij* і *romni* II 82.¹²².

Усюды маем мы толькі *jeść*. Формаў *jość*, *jo*—саўсім няма, а *jest* знаходзіцца толькі ў макаранічных сказах II 84.¹⁸¹; II 84.¹⁸⁰; II 84.¹⁸⁸.

Інфінітыў (неазначальная форма) мае два канчаткі: *ci* і *ć*; *ci*—*spiewaci* II 79.⁶⁰, *składaci* II 82.¹²⁰, *mieci* II 83.¹⁵¹ і II 83.¹⁶¹, *życi* II 83.¹⁰⁴, *pojmaci* II 187.¹⁵, *zahnaci* II 187.¹⁶, *pakryci* II 202.¹⁸, *jeści* II 202.¹⁹.

Чаьцей сустракаецца карацейшы канчаток.

ć—*nazolić* II 77.¹³, *lamać* II 77.¹⁹, *winszować* II 77.²⁵, *wozić* II 79.⁵², *mieć* II 80.⁹⁰, *korzystać* II 81.¹⁰⁰, *trawieć* II 81.¹¹⁰ (макаранічны сказ), *lubić* II 82.¹³⁴, *uzduchać* II 82.¹³⁵, *cierpieć* II 82.¹³⁶, *nazwać* II 84.¹⁶⁸, *rozwiesienie* II 84.¹⁸⁰ (макаранічны сказ), *pić*, *skakać*, *spiwać* і *drwieć* II 84.¹⁹², (макаранічны сказ), *drać* II 187.¹, *spiewać* II 187.², *pić* II 187.¹⁸, *żyć* II 187.²⁰ і ²¹, *pić* II 202.²⁰, *żyć* II 202.²²,

Дзеяслоўныя прыметы і прыслоўі ўтвараюцца звычайным спосабам: *uczany* II 79.⁶¹, *szukajuszy* II 77.¹⁰, *ablepleny* II 77.¹¹, *ubran* II 81.¹¹⁶.

У макаранічных сказах сустракаюцца і дзіўныя мяшанцы: *kruczanc* II 84.¹⁸⁴, *leżanc* II 84.¹⁸³, *kruczac* II 84.¹⁹¹.

Аднак *wyciekłej* (у гэтым-жа самым макаранічным сказе, дзе знаходзіцца недарэчнае *leżanc*) ня трэба лічыць формай выключна польскаю, таксама і *spasły* (=рас, откормленные, от'евшиися II 82.¹²⁰).

Такія *participia praeteriti activi* (дзеяслоўныя прыметы прошлага часу дзейнага стану) толькі і павінны ўжывацца ў нас, бо формы на *-szy* (шы) — кніжныя. Аднак формы на *ly* ня бываюць ад пераходных дзеясловаў.

Зразумела, чыста пабеларуску трэба было-б сказаць „выцеклае (або выцеклай) бярозы“; *bywały* II 78.²⁹, напэўна, ужо не адчувалася, як дзеяслоўная прымета, таксама, бязумоўна, і *daskanaly* II 78.³¹.

Неадменныя часьціны мовы.

Прыслоўі.

Складаныя прыслоўі: *ra ruski* II 82.¹²³, *ra polski* II 82.¹²⁴. замест звычайных цяпер: паруску, пабеларуску, папольску, парасійску, паўкраінску і г. д.

„Нямного“, „няшмат“ выражаецца словам *trocha* (а ня „крыху“) II 79.⁶² II 81.¹¹⁷.

Вышэйшая ступень ад „многа“, „шмат“ гучыць ня „б'лей“ і не „балей“, а *bolsz* II 77.¹⁰.

Dahetu замест „дагэтуль“ можна лічыць хутчэй за ўсё проста друкарскаю памылкаю.

Адносна слова *siahodnia* II 77.²¹ трэба, зразумела, мець на ўвазе фанэтычны бок (адсутнасць прыпадабнення *d* наступнаму *n*, аб чым ужо было сказана вышэй).

Прыназоўнікі.

Яны не выклікаюць асаблівых уваг.

Да і *k* ужываюцца саўсім аднолькава: *da byczka* II 187.¹⁶, але *k sobie* II 79.³⁴, *k niej* II 187.¹⁰.

Злучнікі.

Nim замест *ra kuł* II 82.¹²⁰ і ¹²¹ было ўжо паказана вышэй—розьніцы ў ужыванні паміж *nim* і *pa kuł* ніякае не заўважаецца.

Да (а ня *dy*) таксама было вышэй адзначана (нават дысыміляцыі мы ня бачым,—могуць быць падрад два *da*: *zлучнік* і *прыназоўнік*—*daj boh jeje pojmaci da da byczka zahnaci*; *da daj* у сказе: *da daj, krasnu dziewoczku kab jon z serca pakachau* II 187.⁷ і *8*.

Гэта аднак цікава толькі з фонэтычнага пагляду, адносна-ж ужываньня злучніка *da=du* ніякіх асаблівасьцяў у нашых тэкстах не назіраецца.

Іншыя неадменныя часьцінкі мала даюць матар'ялаў для ўваг.

Палёнізм *niech* (замест „хай“) II 79.⁵⁷ і II 80.⁷¹ быў ужо адзначаны вышэй; ой II 201.², як і оś II 78.³¹—фонэтычныя адменьнікі сучасных „вунь“ і „вось“ (магчыма, што адсутнасьць *ш* нават не фонэтычная, а толькі правапісная асаблівасьць).

Некаторыя ўвагі адносна сынтаксу.

Даволі часта захоўваецца дапамагальны дзеяслоў *jeść* (бяз розьніцы ў асобах і ліках).

My ludzie dobrze jeść duszy II 77.¹⁷; *rouny jeść abory naszy* II 83.¹³⁶; *ja jeść ciwin z dwora li* 77.⁵²; *ale naszaja panienska jańszysza jeść i bielszaja; naszy upraudzie spiewania nie tak jest uczony* II 84.¹⁸¹, (гэты сказ узяты з макаранічнае прамовы дзесятніка, але па-польску было-б тут *nia jest, a są*).

У Чубэка мы знаходзім: *A heto jesi Alonka; oczu u dol spuska jeść* II. 78.³⁵; можна думаць, што тут другая асоба *jesi* (наагул у нас няўжываная) напісана была замест *jeść*, (а магчыма, што памылка адбылася і ў друку).

Пры дзеяслове „быць“ прэдыкатыўнае (выказальнае) імя бывае і ў назоўным і ў творным склоне, і тады, калі дзеяслоў знаходзіцца ў нааўнасьці і тады, калі ён „падразумяваецца“.

Nie budź ty dla mienie zhuba II 83.¹⁴⁴; *czas tabie, mila, paznacca, szto ty dla mienie mukojii* II 82.¹³⁰ і ¹⁴⁰ *heta użo byli b zbytki nazwać mienie niehadziaju* II 84.¹⁶⁷ і ¹⁶⁸, *budź u nas douho hośe* II 203.³⁸; адначым цікавыя сказы з прыметнікамі: *ale naszaja panienska jańszysza jeść i bielszaja; jena piekna usiutenka, snatliwa i rozumnaja*, дзе, як было ўжо вышэй паказана, выяўляецца поўная роўназначнасьць членавых і бясчленавых прыметнікаў. Там *wojt, szto usa krucie* II 78.²⁰ чыста беларускі зварот, як „знайсьці грыба“, „зарабіць рубля“ і г. п.

Сказ: *u pole pahonisz twaje byczki spaszly* II 82.¹²⁰ мае данаўненьне *byczki spaszly* у нармальнай для беларусаў форме (*byczkou spaszlych*—сустракаецца ў нашай мове ўжо значна радзей).

Пачатак сказу: *pad walacuhi bolszej nima im raskoszy* II 77.¹² (з прыназоўнікам *pad* замест *za*) ня трэба лічыць палёнізмам, бо гэта таксама факт ня чужы і для нашае мовы.

Mil try nie ujedu za jednu gadzinu II 84.¹⁸⁰—гэта ўжо не саўсім нармальны зварот (у літаратурнай сучаснай нам мове хутчэй за ўсё казалі-б: „мілі са тры“).

My bolsz majem hroszy (замест* *hroszaj*)—форма няправільная, але ужываецца і ў сучаснай літаратуры.

Paznaj, lubaja Alonka, twaje szczaście, twaju dolu II 83.^{149, 150} (замест *swaje, swaju*) гучыць неяк па нямецку. Магчыма, што гэта проста недагляд і ніякае асаблівасьці Чачотавае мовы тут няма.

Таксама парадак слоў у некаторых зваротах, здаецца, залежыць ад вершаваньня.

Da daj krasnu dziewoczku, kab jon z serca pakachau i r. d. II 187.⁷⁻¹⁰; *my ludzi dobrze jeść duszy* II 77.¹⁷; *nie treba łamać taje, skul hrusz dastau, hruszy* II 77.¹⁹.

Але наагул мова філэмацкіх твораў Яна Чачота дае ня шмат матар'ялаў для ўваг адносна сынтаксу і фразэялёгіі. Яна мала адрозьніваецца ад сучаснае нам народнае і літаратурнае беларускае мовы.

Тыя, нязначныя колькасна (апроч, зразумела, макаранічных месц), палёнізмы і расіізмы, якія мы заўважылі, не перашкаджаюць нам лічыць гэтыя творы бясспрэчна беларускімі, а не мяшанымі з лінгвістычнага погляду.

Ян Чачот ня спыніў свае літаратурнае дзейнасці і ў пазьнейшую эпоху.

Калі ўжо філэмацкі гурток перастаў існаваць, калі і самі філэматы раскіданы былі па далёкіх краінах, Ян Чачот цікавіцца літаратурнымі пытаннямі. Найбольш вызначаны характар набывае яго літаратурная цікавасць тады, калі ён, сабраўшы шмат фальклёрнага матэрыялу на бацькаўшчыне (яму дазволілі вярнуцца з выгнаньня)—пачынае зноў самастойна тварыць. Ён піша як-бы перайманьні народных песьняў, але з выразным дыдактычным адценьнем.

У гэтых творах значная частка разгледжаных намі асаблівасцяў паўтараецца. Паколькі гэты факт ужо не ўваходзіць у межы нашае тэмы, мы дамо толькі некаторыя прыклады.

Вось адзначаныя намі вышэй і звычайныя ў нашым фольклёры інфінітывы на ці: *спяваюці, гараваяці, спагадаці* („Да мілых мужычкоў“) радкі: 2, 6, 8, варыці, пагуляці („Як то добра“, 11, 29).

Вось *-аць*—3 асоба адзіночнага ліку першага спражэньня: *захо-чаць* („Як то добра 29; праўда, гэты дзеяслоў мяшанага тыпу: у расійцаў часткова ён утварае формы з адзнакамі другога спражэньня).

Кароткія (нячленавыя) формы прыметнікаў, не ў якасці выказніка: *першы* замест: першыя „Да мілых мужычкоў“, 33, *жадны* замест жадны („Як то добра“ 4), *рад і весел* („Як то добра“ 27), дзеткі *мілы* (клічны склон:— „Нашто нам дым“ 3), *чорны* (там-жа 9), *ладны* чаравічкі („Ой ты, суседзе багаты!“ 16).

Захаваньне старажытнага канчатку—*ята, ята* (а ня—*яты, яты*); *дзяўчата* („Да мілых мужычкоў“ 32, „Як то добра“ 21), *цялята* („На што нам дым“ 13).

„*Грошы*, (а ня грóшай) многа маеш“, („Ой ты, суседзе багаты“ 2) форма, ужываная і ў сучаснай нам літаратурнай мове. Фанэтычная асаблівасць—*да* (а ня „ды“), таксама знаходзіцца, напрыклад, у песьні „Ой ты, суседзе багаты!“ радкі: 5, 11.

Націск: *вясёл*. (а ня „вёсел“), які мы бачылі ў філэмацкіх творах, праўда, цяпер ужо змяняецца—мы чытаем: і працуе, рад і вёсел з мужыцкае долі („Як то добра“ 27, 28).

Знаходзім мы і „чы“, а ня „ці“ (тады, як у філэмацкіх творах— „ці, а чы“—толькі у макаранічных мясцох). *Чы* мы бачым некалькі разоў у песьні „Нашто нам дым“...

Там-жа мы сустракаем слова *нім* у сэнсе „пакуль“—лексыкалёгічная асаблівасць.

Сынтактычная асаблівасць: „зноў буду *гаспадар*“ (а не гаспадаром), таксама мае аналёгію і ў філэмацкіх творах.

Наагул мова Яна Чачота падлягала, зразумела, пэўнай эвалюцыі. Мы павінны зазначыць, што параўнаньні ў тым сэнсе, як мы вышэй паказалі, маглі-б быць вельмі цікавымі і навучальнымі; можна было-б выясьніць, якія рысы захаваліся нязьмененымі ад філэмацкае пары, а якія зьмяніліся. Але падобныя досьледы не ўваходзяць цяпер у нашае заданьне; яны павінны скласьці тэму паасобнае працы.

Якчэ агульнае ўражаньне можна атрымаць, разглядаючы Чачотаву мову філэмацкае эпохі?

Гэта мова беларуская бясспрэчна, але з пэўнымі клясавамі, я-б сказаў—дробнашляхоцкімі адзнакамі

Далей, гэта мова і з пэўнымі тэрыторыяльнымі адценьнямі, з дыялектычнымі рысамі. Іх мы адчувалі толькі вобмацкам. саўсім ня так дакладна, як пазнае іх спэцыялісты—дыялектолэг.

Вось яшчэ тэма для досьледаў—паставіць асаблівасьці Чачотавае мовы ў сувязь з гутаркамі наваградзкае краіны.

Некаторыя факты: *да* (замест *ды*), *цялята*, *дзяўчата* (замест сучасных літаратурных *цяляты*, *дзяўчаты*) наводзяць нават на думку аб магчымасьці рэвізіі некаторых правіл нашага правапісу.

Усё гэта, аднак, меркаваньні, хоць і вельмі цікавыя, але ўсё-ткі пабочныя для нашае тэмы.

Для нас была цікава самая мова філёмата Яна Чачота; мы пераканаліся ў тым, што гэта дыялект, даволі блізкі да сучаснага нам літаратурнага, але ня тожсамы, не ідэнтычны з ім.

Такім парадкам сярод філёматаў была ня толькі прыхільнасьць да роднае мовы, а ў некаторых—і добрае веданьне матчынае гутаркі. А гэтае пытаньне зьяўляецца важным саўсім ня толькі з лінгвістычнага, але і з іншых паглядаў.

20 студзеня 1927 г.
